

11. 26
к 23

КФР: 3535

В. И. ЛЕНИН

КАРЛ МАРКС

МАРКСНЫ ИЛМУСУ НЕДЕН
ДА КЮЧЛЮДЮ,
НЕК ДЕСЕНГ—ОЛ ТЮЗДЮ.

Handwritten signature or name

... 1818. в град ...
... адвокат, в 1824 г. ученик
... журнал, но на работе
... М. и др. в ...
... ^{но вышесказанное} ...
... журнал ...
... своим М. ...
... он ...
... ...
... революционер ...
... ...
... реакционная ...
... ...

В. И. ЛЕНИН

КАРЛ МАРКС

(Марксизмни магъанасын
да ачыкълагъан къысха биография
очерк)⁴⁰

Ставрополь китаб басманы
Къарачай-Черкес бёлюмю
Черкесск 1987

ду, не ючюн десек, къол джазма къайда эсе да не Краковдагъы, не Швейцариядагъы къагъытларымы арасында къалыб кетгенди. Статьяны бу аягъында, айтыб къояргъа, 1856 дж. 16.IV Маркс Энгельсге джазгъан письмону былайын къошханым къалгъанды эсимде. Анда былай джаза эди Маркс: «Германияда бютеу иш, эллилени къазуатын джангыдан экинчи кере къураялыб, пролетар революцияны бегитирге мадар къалай табылгъанына кере боллукъду. Олсагъатда иш алаамат боллукъду.»⁴¹ Энди социализмни толусу бла сатыугъа, буржуазияны джанына кечюуге джетген меньшевиклерибиз 1905 джылдан башлаб ма ол затны ангыламагъандыла.

Н. Ленин

Москва, 14.V.1918

Маркс Карл джангы стиль бла 1818 джыл майны 5-де Трир шахарда туугъанды (Рейн джагъасы Пруссияда). Аны атасы 1824 джыл протестант диннге кечген адвокат болгъанды, чууутлу. Юйдеги къарыулу, культуралы болгъанды, алай а революцион болмагъанды. Трирде гимназияны бошаб, Маркс университетге киргенди, алгъы бурун Боннда, артда Берлинде юрист илмуланы окъугъанды, алай а история бла философияны башхаладан аслам окъугъанды. Эпикурну философиясыны юсюнден университет диссертация джазыб, 1841 дж. курсну тауусады. Олсагъатда дуния къарамы бла Маркс алкъын гегелчи-идеалист болады. Берлинде

ол «солчу гегелчилени» (Бруно Бауэр бла башхаланы) кружогуна къошулады, ала уа Гегелни философиясындан атеист эмда революцион оюмла чыгъарыргъа тырмаша эдиле.

Университетни бошагъандан сора, профессор болургъа мурат этиб, Маркс Боннга кечеди. Алай а 1832 дж. Людвиг Фейербахдан кафедраны сыйыргъан, 1836 дж. аны джангыдан университетге джиберирге унамагъан, 1841 дж. а джаш профессорну — Бруно Бауэрни Боннда лекцияла окъургъа эркинлигин сыйыргъан правительствону реакцион политикасы Марксха алимлик карьераны къойдуртады. Ол кезюуде Германияда солчу гегелчилени къарамлары алгъа бек дженгил ёсюб бара эдиле. Артыкъ да бек 1836 дж. тебреб Людвиг Фейербах теологияны сёгюб эмда материализмге бурулуб тебрейди, 1841 дж. а аны

къарамларында ол баш орунга чыгъады («Сущность христианства»); 1843 дж. аны дагъыда «Основные положения философии будущего» деген иши чыгъады. Бу китабланы «азатлау кючлерин сынаб ётерге керек эди», деб джазгъанды Фейербахны ол чыгъармаларыны юсюнден артда Энгельс. «Биз» (а. д. солчу гегелчиле, Маркс да ол санда) «олсагъатлай фейербахчыла болгъан эдик».⁴² Ол кезюуде солчу гегелчиле бла тийишген точкалары болгъан рейнчи радикал буржуйла Кёльнде оппозицион газет къурайдыла: «Рейнчи Газетни» (1842 дж. январны I-де чыгъыб башлайды). Маркс бла Бруно Бауэр анга тамада къуллукъчулача чакъырыладыла, 1842 дж. октябрда уа Маркс, аны баш редактору болуб, Бонндан Кёльнге кечеди. Маркс редакторлукъ этген сагъатда газет-

ни революцион-демократиялы джол-
гъа бурулуб баргъаны ачыкъдан
ачыкъ таныла барады, сора прави-
тельство газетни эк-юч къатлы цен-
зурагъа бойсундурады, артда уа,
1843 дж. январны биринден, аны
джабыб къояргъа оноу этеди.
Маркс ол кёзюуге дери да турмай
редакторлукъ этиуню къояргъа ке-
рек болады, алай болса да аны кет-
гени газетни къутхаралмайды, 1843
дж. мартда джабылады ол. «Рейн-
чи Газетде» Марксны эм онглу ста-
тьяларындан, тёбенде кёргюзтюл-
генледен сора да (Литературагъа⁴³
къара), Энгельс дагъыда Мозелни⁴⁴
джагъасы тюзледе джашагъан ча-
гъырчы эллилени юсюнден статья-
ны белгилейди. Газет иш Марксха
ол политика экономия бла керек-
лисича шагърей болмагъанын кёр-
гюзеди, сора аны терен окъуб баш-
лайды ол.

1843 дж. Маркс Крейцнахта
Дженни фон Вестфаленни алады,
сабийликден тенгин; студент са-
гъатындан да аны бла сёз тауусуб
тургъанды. Аны юй бийчеси реак-
цион прус дворянланы юйдегисин-
ден эди. Тамада къарнашы эм ре-
акцион кёзюуге, 1850—1858 дж.дж.,
Пруссияда ич ишлени министри
болгъанды. 1843 дж. къачда Маркс
Парижге келеди, Арнольд Руге
(1802—1880; солчу гегелчи, 1825—
1830 тюртеде, 1848 дж. сора эми-
грант; 1866—1870 бисмаркчы) бла
биргелей чекден тышында радикал
журнал чыгъарыр ючюн. Джангыз
биринчи китабы чыгъады бу «Не-
мец-Француз Джыллыкъ» журнал-
ны. Германияда аны ташатын джа-
йуну кыйынлыгъы бла Руге бла
арада айрылыкъны сылтауундан
тохтайды аны чыккыгъаны. Бу жур-
налда энди Маркс кесини статья-

ларын «бютеу орналыб тургъан джорукъну хатерсиз сёгерге», айырыб айтханда, «саутну сёгерге»⁴⁵ кёбчюлюк бла пролетариатны чакъыргъан революционерча джазанды.

1844 дж. сентябрда Фридрих Энгельс Парижге келеди, бу кёзюуден башлаб ол Марксны эм джууукъ тенги болады. Ала экиси да олсатгъатда Парижде революцион къаумланы кызыу джашауларына уллу учунмакълыкъ бла къошуладыла (Прудонну окъууну магъанасы эс бёлюрча эди, «Ницета философии» деген ишинде Маркс аны таукел ууатады, 1847 дж.) эмда, ууакъ буржуйлу социализмни тюрлю-тюрлю окъуулары бла къаты кюреше, революцион *пролетар социализмни* неда коммунизмни (марксизмни) теориясы бла тактикасын джарашдырадыла. Бу эпохада, 1844—1848

дж. дж., Марксны чыгъармаларына къарагъыз, тёбенде: *Литература*. Прус правительствону къаты излеми бла 1845 дж. Маркс, къоркъуулу революционерча, Парижден тышына ашырылады. Ол Брюсселге кёчеди. 1847 дж. Маркс бла Энгельс таша пропагандист обществогъа къошуладыла: «Коммунистлени союзуна», ол союзну II съездини ишине бек магъаналы къошуладыла (1847 дж. ноябрда Лондонда) эмда, аны аманаты бла белгили документни — «Коммунист партияны Манифестин» джазадыла, 1848 дж. февралда чыгъады ол. Бу чыгъармада гений кесгинлик эмда джарыкълыкъ бла джангы дуня къарам — социал джашауну да кёргюзген джанлаусуз материализм, ёсюмню хар не джаны бла да кёргюзген терен окъуу — диалектика, класс кюреш бла пролетариатны — джангы,

коммунист джамагъатны къураучу-ну — бютеудуния-историялы революцион магъанасыны юсюнден теория суратланганды.

1848 дж.⁴⁶ февраль революция башланганында, Марксны Бельгиядан къыстайдыла. Ол энтда Парижге къайтады, андан а, март революциядан сора,⁴⁷ Германиягъа, Кёльниге келеди. Анда 1848 дж. июну 1-ден 1849 дж. майны 19-на дери «Джангы Рейн Газет» чыгъады; Маркс болады аны баш редактору. Джангы теорияны тюзлюгюн 1848—1849 дж. дж. революцион ишлени джюрюшю алапат бегитгенди, артда дуняны бютеу къралларында пролетар эмда демократ къозгъалыула бары бегитгенча. Хорламлы болгъан контрреволюция алгъы бурун Марксны сюдге береди (1849 дж. февралны 9-да тазаланганды), андан сора уа Германиядан къыс-

тайды (1849 дж. майны 16-да). Маркс алгъы бурун Парижге барды, алай а 1849 дж. июну 13-де болгъан⁴⁸ демонстрациядан сора андан да къысталады да Лондонга кетеди, анда джашайды ёлюб кетгинчи.

Эмиграцияда джашауну болуму мардасыз къыйын эди, Маркс бла Энгельс бир-бирине джазгъанларында ол артыкъ да ачыкъ кёрюнеди (1913 дж. басмаланганды).⁴⁹ Маркс бла аны юйдегисин таймаздан джарлылыкъ къысыб тургъанды; Энгельс ачха бла халал болушлукъ этиб турмаса джанлаусуз, Маркс, «Капиталны» джазыб бошагъанны къой, ажымсыз ёллюк эди, джарлылыкъ унукъдуруб. Аны тышында да, ууакъ буржуйлу, айтыргъа, пролетарсыз социализмни окъуулары бла джолларыны асламысы Марксны таймаздан хатерсиз кюре-

ширге керекли эте эдиле, бир-бирде уа эм бек кэутургъан, эм кийик энчи чабыуулланы ыхтырыгъа («Herr Vogt»⁵⁰). Эмигрант кружокладан жанлай, Маркс бир кэауум историялы ишинде (*Литературагъа кэара*) кесини материалист теориясын жарашдырады, баш болуб кэочюн политика экономияны билиуге бере. Кесини «К критике политической экономии» (1859) эмда «Капитал» (I т., 1867) деген чыгъармаларында Маркс бу илмугъа революцион магъана сингдиреди (тэбенде Марксны илмусуна кэара).

50-чи бла 60-чы дж. дж. аягъында демократиялы кэозгъалыуланы тирилген эпохасы Марксны дагъыда практика ишге чакъырады. 1864 дж. (сентябрны 28-де) Лондонда белгили I Интернационал кэуралады, «Ишчилени халкэла арасы

джолдашлыгъы.» Маркс бу обществону джаны, аны биринчи «Чакъырыууну»⁵¹ эмда кэб бегимини, билдириуюню, манифестлерини автору болады. Тюрлю-тюрлю кэралланы ишчи кэозгъалыуларын бирикдире, пролетарсыз, марксизмге дериги социализмни (Мадзини, Прудон, Бакунин, инглиз либерал тредюнионизм, Германияда онгнга ласальян тентиреуле д. а. к.) тюрлю-тюрлю формаларын биргелей иш джюрютюуюню джолуна бурургъа тырмаша, бютеу ол сектала бла школчукъланы теорияларына кэршчы кюреше, тюрлю-тюрлю кэраллада ишчи классны пролетар кюрешини бирикген тактикасын бегитеди Маркс. Париж Коммуна (1871) хорланнгандан сора, анга Маркс терен, тюппе-тюз, алапат эмда этимли, революцион багъа бергенди («Гражданская война во Франции»

Коп: 3535

1871), эмда Интернационалны бакунистле бёлгенден сора, Европада аны сакълар мадар кълалмайды. Гаагада Интернационалны конгрессинден сора (1872) Маркс Интернационалны Баш советин Нью-Йоркга кёчюреди. Дунияны бютеу къралларында ишчи кьозгълалыуну мардасыз уллу ёсююне, айырыб айтханда, аны *кенгге* ёсююне, *кёбчюлюк* социалист ишчи партияланы башха-башха миллет къралланы тамалында кьуралыуларыны эпохасына орун кьоюб, I Интернационал кесини историялы борчун толтуруб кетеди.

Интернационалда кьарыуун аямай ишлегени, теория ишле бла андан да кьаты кюрешгени Марксны саулугьун толусу бла аладыла. Ол, тохтаусуз кесини политика экономиясын джарашдырыб, *«Капитал-*

ны» ахырына дери джазыб кюрешеди, кёб джангы материал джыяды эмда талай тилге юрениб кюрешеди (сёз ючюн, орус тилге), алай а *«Капиталны»* бошаргъа кьоймайды ауруу.

1881 дж. декабрны 2-де аны кьатыны ёледи. 1883 джыл мартны 14-де Маркс кесини креслосунда акьырын джукълаб кьалады ёмюрлюкге. Ол кесини кьатыны бла биргелей Лондонда Хайгейт кьабырлада асыралгъанды. Марксны сабийлерини талайы гитчелей огьуна Лондонда ёлгенди, юйдеги уллу джарлылыкь сынагъан сагъатда. Юч кызы Англия бла Францияны социалистлеринде болгъандыла эрде: Элеонора Эвелинг, Лаура Лафарг эмда Дженни Лонге. Артдагьыны джашы француз социалист партияны члениди.

МАРКСНЫ ОКЪУУУ

Марксизм — ол Марксны дуния къарамы бла окъуууну системасыды. XIX ёмюрде адам улуну эм алчы юч къралында болгъан юч тюрлю баш идеяны — классикалы немец философияны, классикалы ингелиз политика экономияны эмда бютеу француз революцион окъуула бла байламлы француз социализмни — андан ары ёсдюрген эмда тамашалыкъ фахму бла тамамлагъан адам болгъанды Маркс. Аны оюмларыны теренлиги бла тутушлулугъуна Марксны джаулары да боладыла мюкюл. Ала бирге къошулуб дунияны бютеу цивилизациялы къралларыны ишчи къозгъалыууна теория бла программа болгъан эндиги материализм бла эндиги социализмни береди. Алайлыгъы уа алгъы бурун

марксизмни баш магъанасы бла — Марксны экономика окъууу бла, аны дуния къарамыны юсюнден къысха очерк бла — шагърей болдуругъа керекли этеди бизни.

Философиялы материализм

1844—1845 джылладан, Марксны дуния къарамы орналыб бошагъан замандан, башлаб, ол материалист болгъанды, айырыб айтханда, Л. Фейербахны джакъчысы. Таб артда да аны къарыусуз джерлери сынгар аны оюму ахырына дери джетдилмегенинден, аны материализми хар не джаны бла да кенг болмагъанындан чыкыгъаннга санай эди. Маркс Фейербахны «эпохагъа тенг» бютеудуния-историялы магъанасын неден да алгъа Гегелни идеализминден таукел айырылгъанында эмда материализмни баямлагъанын-

да кёре эди, ол таб «XVIII ёмюрде артыкъ да бек Францияда сынгар олсагъатда болгъан политика учреждениелеге къаршчы болуб къалмай, аны бла бирге дин бла теологиягъа да, дагъыда таб... не тюрлю метафизикагъа да къаршчы болгъанды» («Оюмлу философиядан» башхалыкъгъа «эсирик спекуляция» деген магъанада) («Литературное Наследствода» «Святое семейство»)⁵². «Гегелге, — деб джазгъанды Маркс, — ойлашыуну процесси, аны уа ол таб идея деген ат бла да бир энчи субъектге бурады, керти затны демиургуду (джаратыучусу, къураучусу)... Менде уа, алай болмай, идеялы зат адамны башыны ичине салыныб, анда тюрлендирилген материаллы затды» («Капитал», I, 2-чи чыкъгъаныны арт сёзю⁵³). Марксны бу материалист философиясына толу келиш-

дириб эмда аны айырта, Фр. Энгельс былай джазгъанды «Анти-Дюрингде» (къара): — Маркс бу чыгъарма бла ол къол джазма болгъан сагъатда танышханды — «...Дунияны бирлиги аны турмушунда тюлдю, аны материалыгъындады, ол а философия бла табигъат илмуланы... кёбге баргъан эмда кыйын ёсюмю бла... бегитиледи. Джюрюш материяны джашаууну формасыды. Бир джерде эмда бир заманда да материя джюрюшсюз, джюрюш а материясыз болмагъанды, болургъа да джокъду мадар... Соруу салынса... оюм эмда ангы недеге, къайдан чыгъадыла ала деб, биз ала адамны мыйысыны продуктасы болгъанын, адам кеси уа белгили табигъат болумда эмда аны бла бирге ёсген табигъат продукт болгъанын кёрлюкбюз. Алай эсе уа, адамны мыйысыны продукталары, эм ахыры ол

да табигъатны продукту болгъаны себебли, табигъатны башха тюрлю байламлыкъларына кършчылыкъ этмейди, анга келишеди ансы». Гегель идеалист болгъанды, а. д. бизни башыбыздагъы оюмлары кърген, сынагъан затларыбыздан чыккыгъанга санамагъанды ол (Abbilder, суратлагъа, бир-бирде Энгельс «от-тискле» дейди алагъа), керти затла бла процесслени аз-кѣб да абстракциялы суратларына, алай болмай затла бла аланы ѳсюмлери Гегелге дуня къралгъынчы къайда эсе да сакъланыб тургъан идеяны суратларыдыла». ⁵⁴ Кесини «Людвиг Фейербах» деген чыгъармасында, анда Фр. Энгельс Фейербахны философиясыны юсюнден кеси бла Марксны оюмларын ачыкълагъанды эмда аны басмагъа джибергенди Энгельс, 1844—1845 джыллада Гегелни, Фейербахны эмда историяны

материалистча ангылауну юсюнден кесини эмда Марксны эски къл джамаларын джангыдан окъуб, Энгельс былай джазады: «Не тюрлю философияны да, артыкъ да бек эм джангы философияны, эм уллу баш сорууу оюм турмушка къалай келишгени бла къудрет кюч табигъатдан алгъамы келеди огъесе къудрет кючден табигъат алгъамы келеди. Бу соруугъа джууабны къалай бергенлерине кѣре, философия эки уллу къауумгъа юлешингендиле. Къудрет кючю табигъатдан алгъа джаратылгъанды, къалай-алай болса да дуняны къралгъан ол къудрет кючю дегенле... идеалистлени лагерин къралгъандыла. Хар нени да ал башламы табигъатды дегенле уа материализмни тюрлю-тюрлю школларына къралгъандыла». Идеализм бла материализмни юсюнден ангыны (филосо-

фия) къалай да башха тюрлю хайырландырыу сынгар къатышыугъа келтиреди. Къаллай тюрлю болса да, хар заманда дин бла байламлы идеализм бла къалмай, Маркс Юм бла Кантны артыкъ да бек бизни заманда кенг джайылгъан дуния къарамларын — агностицизмни, критицизмни, къб тюрсюнлю позитивизмни — чыртда унамагъанды, алай философияны идеализмге «реакцион» халда орун бергеннге, эм игисинде уа «джамагъатны кез туурасында эрек этиб, материализмни уялчакъ халда арт эшикден джибергеннге»⁵⁵ санагъанды. Бу затны юсюнден Энгельс бла Марксны былайда атлары айтылгъан ишлеринден сора да артдагъыны 1866 дж. декабрны 12-де Энгельсге джазгъан письмосуна къарагъыз. Анда белгили естествоиспытатель Т. Гёксли кеси адетин-

ден джаякълаб «материализмге аслам тартыб» джазгъанын эмда аны «биз кертиси бла да кёрген да, ойлашхан да этгенибиз себебли, биз материализмни тамалындан бир заманда да тайышыргъа боллукъ тюлбюз» дегенин черте, Маркс аны агностицизм, юмизм⁵⁶ джанына ауаргъа «атлауушчукъ» къойгъаны ючюн сөгеди. Этилирге керекли затха азатлыкъ къалай келишгенини юсюнден Марксны оюмун айырыб белгилерге керекди: «ангылашыныб бошагъынчы, этилирге керекли зат сокъурду. Азатлыкъ — ол болургъа кереклини ангылауду» (Энгельс «Анти-Дюрингде») — табигъатны объективли джорукъларын эмда этилирге керекли затны азатлыкъгъа диалектикалы халда кечюююн мюкюл этиу (ангыланмагъан, алай а ангыланлыкъ, «кеси кесини ичиндеги затны» «бизге бу-

юрулгъан затха», «затланы керти халларыны» «явлениелеге» бурулгъанлары бла бирге). «Эски» материализмни, ол санда уа фейербахчы материализмни (артыкъ да бек бюхнерчи — фогтчу — молешотчу «вульгар» материализмни баш кемлигине Маркс бла Энгельс бу затланы санай эдиле: (1) химия бла биологияны эм джангы ёсюмюн эсебге алмагъаны себебли, ол материализм «асламысына механикалы» болгъанды (бизни кюнледе уа анга дагъыда материяны электричество теориясын къошаргъа керек эди); (2) эски материализм историялы, диалектикалы тюл эди (диалектикагъа къаршчы халда метафизикалы эди), джанлаусуз эмда не джаны бла да ахырына джетдирмей эди ёсюмню хакъындан оюмну; (3) ала «адамны керти халын», «бютеу джамагъат келишиу-

лени» (история кесгин белгилеген) «бирлешлигича» ангыламай, абстрактлы халда ангылай эдиле, ол себебден дунияны халын «ангылата эдиле» иш аны «тюрлендириуню» хакъындан баргъан сагъатда, а. д. «революцион практика ишни магъанасын» ангыламай эдиле.

Диалектика

Гегелчи диалектиканы, магъанасы бла эм кенг, эм бай эмда ёсюмню юсюнден эм терен окъууча, Маркс бла Энгельс классикалы немец философияны эм онглу джетишимине санай эдиле. Ёсюм бла эволюцияны принципини къаллай да болсун башха тюрлю формулировкасын ала бир джанлыгъа, магъанасы сай, табигъат бла джамагъатда ёсюмню керти баргъан халын (бир бир-

де секиртмели, катастрофала бла, революцияла бла) бузгъан, сакъат этген затха санай эдиле. «Оюмлу диалектиканы къутхарыргъа» (идеализмни ууатыуундан, ол санда гегелчиликден да) «эмда аны табигъатны материалист халда ангылаугъа буругъа кесине борч салгъан, эшта, адамланы арасында хазна къалмай сынгар Маркс бла мен болур эдик», «Диалектиканы бегитген затды табигъат, табигъатны юсюнден эм джангы илму да тамам аны бегитген затланы байлыгъын кёргюзеди» (радий, электронла, элементлени тюрлениулери, д. а. кибик затла ачылгъынчы джазылгъанды!), «хар кюн сайын дуня бла бир зат джыйылады эм ахырында табигъатда ишле метафизика халда тюл, диалектиканы джоругъу бла баргъанын бегитген».⁵⁷

«Дуня хазыр, бютюню затладан къуралмагъанды, процесслени биригиуюдю ол, анда тюрленмегенча кёрюннген затла, аланы адамы акъылында къуралгъан суратлары, оюмла кеслери да, таймаздан тюрленнгенлей турадыла, бир къураладыла, бир къуруйдула — ма бу эм уллу баш оюмду, — деб джазгъанды Энгельс, — бу уллу баш оюм Гегелни заманындан бютеу барыны акъылына алай бек сингибди, таб аны бютеу магъанасыны юсюнден ёчеширик адам табылыкъ да болмаз. Алай а аны сёзде мюкюл этген бир тюрлюдю, хар энчи халда эмда тинтиую хар кесгин санагъатында аны бла хайырлануу да башха тюрлюдю». «Диалектикалы философиягъа бир кере ёмюрлюкге белгилениб къалгъан, ишексиз, сыйлы зат джокъду. Хар затда, бютеу хар неде ол амалсыз

оюлууну белгисин кёреди, къура-
лыу бла къурууну, төбеннгиден
огъаргъыгъа таймаздан ёрлеуню
тохтаусуз процессинден сора аны
аллында бир зат да тёзалмайды.
Ол кеси да оюм этген мыйыда сы-
нгар ол процессни тюз сезилиую-
дю». Алай бла, Маркс айтхандан,
диалектика — ол «тышхы дунияны-
ча, адамны акъыл этиуюню да
джорюшюню бютеу джорукълары-
ны юсюнден илмуду». ⁵⁸

Гегелни философиясыны бу рево-
люцион джанын алгъанды эмда
андаң ары ёсдюргенди Маркс. Диа-
лектикалы материализмге «башха
илмуладан огъары тургъан бир ту-
къум бир философия керек бол-
майды». Алгъыннгы философиядан
«оюм бла аны джорукъларыны
юсюнден илму-формалы логика бла
диалектика»⁵⁹ къалады. Диалекти-
ка уа, Маркс ангылагъаннга кёре

эмда Гегелча да, бусагъатда ангы-
ны юсюнден теория, гносеология
деб неге айта эселе, аны джыйыш-
дырады кесинде, ол а, оюмну къай-
дан чыкгъанын, аны ёсюмюн,
джукъну билмеуден билиуге кёчюу
къалай болгъанын тинте, сюзе, ке-
си тинтген затха история кёзден
къараргъа керекди.

Бизни заманда ёсюмню, эволю-
цияны идеясы хазна къалмай то-
лусу бла джамагъат ангыгъа кир-
генди, алай а, Гегелни философия-
сыны юсю бла тюл, башха джолла
бла киргенди ол. Алай болса да,
бу идея Маркс бла Энгельс Гегел-
ге таяна берген формулировкада
эволюцияны юсюнден ары дери
джорючю идеядан не джаны бла
да кенгди, магъанасы бла да те-
ренди. Бир кере юсю бла ётген
атлауучлагъа джангыдан къайт-
ханча, алай а аланы башхача, ми-

Йигирек тамалда къайтаргъанча («отрицание отрицания») ёсюм, айтыргъа, бирча дараджада ётген тюз сыз бла тюл, спираль халда мийикден мийикге элтген ёсюм; — секиртмели халда, катастрофалы, революцион ёсюм; — «акъырын бир халда тюрлениб барыуну тыйылыу»; санны джангы халгъа кёчюу; — белгили затны неда белгили ишни ичинде, белгили джамагъатны ичинде тубеген тюрлю-тюрлю кючлени эмда тенденцияланы къаршчылыкълары, тюртюшюулери ёсюмге ичинден берген импульсла; — къайсы явлениени да *бютеу* хар несини бир-бирине бойсунуу эмда бек къысха, юзюлмезлик байламлыгъы (история уа таймаздан джангыдан джангы затланы ачыкълаб барды), джюрюшю бирикген, джорукълу дуния процессин берген байламлыкъ, — диалектиканы, ёсюмню

юсюнден теренирек магъаналы (ары дериден) окъууну бир-бир шартлары былайдыла. (1868 дж. январны 8-де Маркс Энгельсге Штейнни «агъач трихотомияларыны» юсюнден хыликке этиб джазгъан письмосу бла тенглешидиригиз, аланы материалист диалектика бла къатышдырыу къуджур затды.)⁶⁰

Историяны материалистча ангылау

Эски материализм джангылычылы, тамамланмагъан, бир джанлы болгъанын ангылагъаны Марксны «джамагъатны юсюнден илмуну материалист тамал бла келишдирирге эмда аны ол тамалгъа кёре джангыдан тюрлендирирге «керекли болгъанына ажымсыз этеди».⁶¹ Бютеу ангы турмушха кёре болады деб ангылата эсе материализм, ар-

ты аллына болмай, сора, адам улуну джамагъат джашаууна келишдириб айтханда, *джамагъат* ангыны *джамагъат* турмуш бла байламлыкъда ангылатыллыгъын излей эди материализм. «Технология, — дейди Маркс («Капитал», I), — адамны табигъатха тири къатылгъанын, аны джашаууну тюзюнлей къуралыу процессин, аны бла биргелей а аны джашаууну джамагъат болумун эмда андан чыккыган тин ангысын ачыккылайды».⁶² Материализмни адам джамагъатына эмда аны историясына тийишген баш оюмларыны толу формулировкасын Маркс «К критике политической экономии» деген чыгъармасыны ал сёзюнде быллай сёзле бла бергенди:

«Кеслерини джашауларын джамагъат арасында къурай, адамла белгили, амалсыз керекли, аланы

излемлерине бой салмагъан келишнулеге — производство келишиулеге киредиле, ол келишиуле уа аланы материал производство кючлерини ёсюмюню белгили дараджа сына кёре боладыла.

Ол производство келишиулени биригиую джамагъатны экономика структурасын къурайды, керти базисни, аны юсюнде къуралады юрист эмда политика надстройка, анга кёре боладыла джамагъат ангыны белгили формалары да. Материал джашаууну къаллай мадар бла къуралгъаны белгилейди бютеуден джашаууну социал, политика эмда тин процесслерин. Адамланы ангылары белгилемейди аланы турмушларын, ол башха тюрю болады — аланы ангыларын джамагъат турмушлары белгилейди. Кеслерини ёсюмлерини бир белгили кёзююнде джамагъатны материал про-

изводство кючлери ары дери орна-
лыб тургъан производство келишиу-
ле бла, неда ала эндиге дери ичин-
де ёсген, иелик этиуден чыкъгъан
келишиуле бла — бу аны сынгар
закон джаны бла ачыкъланнганы
болады — къаршчылыкъгъа келеди-
ле. Ол келишиуле производство кюч-
лени ёсюу формаларындан аланы
къысхан бугъоугъа буруладыла.
Социал революцияны эпохасы ке-
леди ол заманда. Экономика та-
малны тюрленнгени бла, акъырын
неда бек дженгил болса да, ол бю-
теу уллу надстройкада тюрлениу
болады. Аллай тюрлениулеге къа-
рагъан сагъатда, хар къуру произ-
водствону экономика болумларын:
да табигъат-илму кесгинликде бел-
гиленнген материал тюрлениуню
юрис, политика, дин, суратлау эм-
да философия, къысхасы — идеоло-
логия формаладан айыра билирге

керекди, аллай болумда адамла ол
конфликтни ангылайдыла эмда аны
бла кюрешедиле.

Бир джангыз адамны юсюнден
ол кесини юсюнден этген акъыл-
гъа кёре багъа бичерге болмагъан-
ча, тюрлениуню аллай эпохасыны
юсюнден да аны ангысына кёре ба-
гъа берирге болмайды. Аны керек-
ли болгъанын материал джашауну
къаршчылыкъындан, джамагъат
производство кючле бла производ-
ство келишиулени арасында бол-
гъан конфликтледен ангылатыргъа
керекди...» «Бютеуден айтсакъ, про-
изводствону азиат, антика, феодал
эмда бусагъат замангы буржуй
мадарларын экономика джамагъат
формацияны прогрессли эпохасыча
белгилерге боллукъду». ⁶³ (Марксны
1866 дж. июнну 7-де Энгельсге
джазгъан письмосунда формули-
ровкасы бла тенгleshдиригиз: «Про-

изводствону мадарларыны юсю бла урунууну къралыуун белгилеуню юсюнден бизни теориябыз»⁶⁴.

Историяны материалист халда къалай ангыларгъа кереклисин ачыкълау неда, тюзюрек айтсакъ, материализмни джанлаусуз андан ары бардырыб, аны джамагъат джашауда тюбеген затлагъа джайыу алгъыннгы историялы теорияны эки баш кемлигин къратады. I-си, ала эм игисинде адамланы историялы ишлерини сынгар идея мотивлерине къарай эдиле, ол мотивле неден чыкъгъанларын тинтегенлей, джамагъат келишиулени системасыны ёсюмюню объективли джорукъларын сезмегенлей, материал производствону дараджасында ол келишиулени тамырларын кёрмегенлей; 2-си, алгъыннгы теорияла халкъ кёбчюлюкню ишин эсге алмай эдиле, историялы мате-

риализм а, аныча болмай, биринчи кере болуб, кёбчюлюкню джашаууну джамагъат болумун тинтерге эмда ол болумну тюрлендирирге джорукълу историялы кесгинлик бла мадар береди. Марксха дедиги «социология» бла историография эм игисинде бир-биринден айырылыб джыйышдырылгъан чий фактла бла историялы процессни бир-бир джанларыны суратын бере эдиле. Бир-бирине къаршчы тенденцияланы бютеу *биригиуюн* сюзе, аланы джамагъатны тюрлю-тюрлю *классларыны* кесгин белгиленнген джашау эмда производство болумларына келишдире, бир-бир «башмагъаналы» идеяланы сайлауда неда аланы ангылатыуда субъективизм бла джууабсызлыкъгъа джол бермей, материал производство кючлени болумунда бютеу идеяла бла бютеу тюрлю-тюрлю тенденция-

ланы тамырларын ачыкълай, марксизм джамагъат-экономика формацияланы къралыу, ёсюу эмда оюлуу процесслерин бютеуден толусу бла, не джаны бла да тинтерге джол къргюзгенди. Адамла кеслерини историяларын кеслери этедиле, алай а адамланы, айырыб адамланы кърбчюлюгюню, иннетлерин белгилеген неди, бир-бирине къраршчы идеяла бла тырмашуулан тюртюшюулерин болдургъан неди, адамла джашагъан джамагъатланы барыны быллай тюртюшюулерини бютеу биригиую къралайды, адамланы бютеу историялы ишлерине тамал кърурагъан материал джашауну производствосуну объективли болумлары къралайдыла, ол болумланы ёсююню закону къралайды,— Маркс ол затланы барына эс бёлгенди эмда историяны, кесини кърб тюрлюлюгю бла, кърарш-

чылыкълары бла да бирикген, джорукълу процесснича, илму тамалда тинтерге тюз джол къргюзгенди.

Класс кюреш

Белгили джамагъатны бир къруум членлерини излемлери башхаланы тырмашууларына тик келгени, джамагъат джашау къраршчылыкълан толу болгъаны, история бизге халкъланы эмда джамагъатланы арасында, аны кибик аланы ичинде да кюреш баргъанын, андан сора да революция бла реакцияны, рахатлыкъл бла кързауатланы, ёсюмсюз тохтаб туруу бла дженгил прогрессни неди оюлууну ауушунуб келген кърюулерин къргюзгени,— ол фактла кимге да белгилдиле. Былай кърарагъаннга лабиринтча эмда хаосча кърюнген зат-

ланы джоругъун ачаргъа мадар берген башчылыкъ этген джибни бергенди марксизм, айырыб айтсакъ — класс кюрешни теориясын. Сынгар белгили джамагъатны неда джамагъатланы къауумуну бютеу членлерини тырмашууларын бирден тинтиу келтирирге боллукъду ол тырмашууланы джетишимин ilmu тамалда ачыкълаугъа. Бир бирине къаршчы тырмашууланы чыгъаргъан а хар джамагъат бёлюннген *классланы* болумлары бла аланы джашауларыны хыйсабы бирча болмагъаныды. «Бютеу эндиге дери болгъан джамагъатланы историясы, — деб джазады Маркс «Коммунист Манифестде» (ал башланган общинаны историясындан къалгъанланы, — деб къошады арта Энгельс), — классланы кюрешини историясы болгъанды. Башына эркин адам бла раб, патриций бла

плебей, джер иеси бла аны къулу, уста бла шекирт, къысхасы, унукъдуруучу бла унукъдурулгъан таймаздан бир-бирине келишмезден къаршчы болгъанлай тургъандыла, тохтамаздан бир таша, бир ачыкъ кюрешни бардыргъандыла, ол кюреш хар къуру бютеу джамагъат къаласын революцион тамалда тюрлендириу бла неда кюрешген классланы биргелей къуруулары бла бошалыб тургъанды... Класс къаршчылыкъланы къурутмагъанды ёлген феодал джамагъатны ичинден чыккъан бююнню буржуй джамагъат. Эскилени орнуна ол къуру джангы классланы, унукъдурууну джангы болумларын эмда кюрешни джангы формаларын салгъанды. Алай болгъанлыкъгъа бизни эпоха, буржуазияны эпохасы, класс къаршчылыкъланы кесгин салгъа-

ны бла айырылады алгъыннгыдан: таймаздан бир-бирине къаршчы эки уллу лагерге юлешиниб барады джамагъат, бир-бирине къаршчы тургъан эки уллу классха — буржуазия бла пролетариатха». Уллу француз революциядан башлаб, Европаны историясы бир къауум къралда болгъан ишлени, классланы арасында баргъан кюрешни сылтауун айырыб артыкъ да бек ачыкъ кѳргюзгенди. Бир къауум историкни Францияда реставрацияны эпохасы огъуна этгенди белгили (Тьерри, Гизо, Минье, Тьер), болгъан затланы сылтауун сюзе, классланы кюреши бютеу француз историяны ангылатхан ачхыч болгъанына мюкюл болмазгъа хыйсаб табмагъандыла ала. Эм джангы эпоха уа, буржуазияны толу хорламыны, келечилик учреждениелени, кенг (бютеухалкъ тюл эсе да)

сайлау эркинликлени, халкъны арасына баргъан, учуз, хар кюн сайын чыкыгъан басманы, д. а. к. затланы эпохасы, ишчилени кючлю эмда уллудан уллу союзларыны, предпринимателлени союзларыны, д. а. к. эпохасы, андан да ачыкъ кѳргюзгенди (бир-бирде асыры бир джанлы, «рахатлыкъ», «конституциялы» формада болса да) класс кюрешни ишлени алгъа элтген кюшча. Хар классны къалай ёсгенини болумун ачыкълагъан сагъатда, бююнню джамагъатны хар классны болумун объективли сюзюуде Маркс джамагъат илмугъа къаллай излемле салгъанын кѳргюзеди бизге Марксны «Коммунист Манифестини» башха джери: «Бусагъатда буржуазиягъа къаршчы тургъан классланы бютеу барындан джангыз пролетариатды керти рево-

люцион класс. Башха классла барысы оюлуб, къуруб къаладыла онглу промышленность ёсген бла биргелей; пролетариат а аны кесинден чыкьгъан продуктады. Орта къауумла: гитче промышленник, гитче саудюгер, ремесленник бла элли — ала бары, орта къауумча, кеслерини джашауларын ёлюмден къутхарыр ючюн кюрешедиле буржуазия бла. Алай эсе уа, ала революцион тюл, консерватив халлыдыла. Таб, андан да озуб, ала реакцион халлыдыла: ала историяны чархын ызына буругьга тырмашадыла. Ала революцион халлы эселе, ол аны ючюндю — келир заманда пролетариатны тизгинлерине къошулургьга керек болгъаны ючюн, кеслерини, бююннгю тюл, келир заманда тюшерик излемлерин сакълагъанлары себебли: ала, кеслерини дуния къарамларындан

айырылыб, пролетариатны дуния къарамына кечерге керекли болгъанлары себебли.» «Къайсы класс кюреш да политика кюреш»⁶⁵ нек эмда нечик болгъанын ким да кёрюрча ачыкьлай, Маркс историялы чыгъармаларыны талайында (*Литературагъа* къара) материалист историографияны, хар башха классны, бир-бирде уа классны ичинде башха-башха къауумланы эмда къатланы, болумларына анализ этиуню алаамат эмда терен юлгюсюн бергенди. Маркс, историялы ёсюмню болдургъан кючлени бютеу барын эсебге алыр ючюн, джамагъат келишиулени эмда бир классдан башхагъа, буруннгудан келир заманга *кёчюрген* атлауучланы къаллай къыйын чалышыуларын айыргъанын кёргюзтеди биз башында келтирген юзюк.

Марксны теориясын эм терен, не

джаны бла да кесгин бегитген, къалай хайырландырылгъанын кёргюзген затды аны экономика окъууу.

МАРКСНЫ ЭКОНОМИКА ОКЪУУУ

«Мени чыгъармамы ахыр мура-ты,— дейди Маркс «Капиталгъа» джазгъан ал сёзюнде,— бусагъат-хы джамагъатны, а. д. капиталист буржуй джамагъатны, джорюшюню экономика законун ачуду»⁶⁶. Бу история джаны бла кесгин белгиленген джамагъатны производ-ство келишиулерини къалай къуралгъанларын, ёсюулери бла оюлууларын тинтиу — алайды Марксны экономика окъуууну магъанасы. Капиталист джамагъатда бийлик этген товарла чыгъарыуду, ол себеден Марксны анализи да товарны тинтиуден башланады.

Багъа

Товар, 1-ден, къаллай болса да адамны бир кереклисин баджаргъан затды; 2-ден, ол башха затха ауушдурулгъан затды. Затны хайырлылыгъы аны *багъасы болгъан джараулу затха* бурады. Ауушунуу багъа (неда багъа) неден да алгъа бир затны джараулulukъ багъасыны санына къалай келишгенин, пропорциясын белгилейди. Хар кюндегили сынам бизге бу затны кёргюзеди: аллай ауушдурулууланы миллионлары эмда миллиардлары таймаздан тюрлю-тюрлю, бир-бири бла тенгleshдирирге таблыгъы болмагъан затланы барыны эмда ала-ны хар тюрлюсюню джараулulukъ багъаларын тенгleshдириб, келишдириб турадыла. Джамагъат келишиулени бир белгили системасын-

да таймаздан бири бирине тенглешидирилик келген бу башха тюрлю затлада бирчалыкъ неди? Аланы арасында бирчалыкъ олду — ала барысы *ишге салынган кыйындан чыгзадыла*. Продукталаны ауушдура, адамла не тюрлю ишге салынган кыйынны да тенглешидиредиле. Товарла чыгъарыу — ол джамагъат келишиулени системады: бирем-башха адамла тюрлю-тюрлю продуктала чыгъарадыла (кыйынны джамагъат арасында юлешиниую), ол продуктала уа барысы ауушдурулган сагъатда бир-бирине тенглешидириледиле. Алай эсе уа, товарланы бютеу барысында болган бирча зат бир белгили санагъатда ишге салынган кесгин кыйын тюлдю, бирча шартлы кыйын тюлдю ол, адамны *абстракциялы* кыйыныды, айтыргъа, адам къаллай тюрлю ишге да салган

кыйынды. Белгили джамагъатны бютеу ишчи кючу — товарланы барыны да биргелей багъасыны юсю бла керюнеди ол, — башха зат болмай, адамланы ишге салган кыйынларыды: ауушдурулууну миллиардла бла фактлары алайлыгъын бегитедиле. Алай эсе уа, сора хар башха товар *джамагъатха керекли* иш заманны сынгар бир белгили юлюшю болады. Затны джараулу-лукъ багъасы джамагъатха керекли иш кыйынны мардасы бла не-да бир белгили товарны чыгъарыр ючюн, хайырландырыллыкъ затны джараулулугъуну багъасын болду-рур ючюн къорагъан, джамагъатха керекли иш заман бла белгиленди. «Ауушдурган сагъатда, кеслерини тюрлю-тюрлю продукталарын тенглешидире, адамла кеслери ишге салган тюрлю-тюрлю кыйына-ларын бир-бири бла тенглешидире-

диле. Алайлыгъын билмейдиле ала, ёзге алай этедиле ала». ⁶⁷ Багъа деген, ол эки адамны арасында келишиудю — алай айтханды бир къарт экономист; анга сынгар къошуллулгъу — затланы, тыш къабугъу юсюн джабыб тургъан келишну. Багъа не болгъанын джангыз джамагъатны бир белгили историялы формациясыны джамагъат-производство келишиулерины, кеси да ауушдурулууда миллиардла кере къайтарылгъан кёбчюлюк халда тюбеген келишиулени, системасындан къараб ангыларгъа боллукъду. «Багъагъа къарагъан сагъатда, товарла къуру иш заманны бузлаб тургъан бир белгили мардасыдыла». ⁶⁸ Товаргъа кирген къыйынны эки тюрлю халисин джик-джигине дери тинтиб, Маркс *багъаны формасы* бла *ачханы тинтиуге* кёчеди. Былайда Марксны баш мураты ба-

гъаны ачха формасы къалай *къуруралгъанын*, ауушдурууну бирем-башха, кеси аллына туугъан актларындан («багъаны бош, бир кере тюбеген неда кеси аллына чыкыгъан формасы»: бир товарны белгили саны башха товарны бир белгили санына ауушдурулады) башлаб, багъаны бютеуара формасына дери, — тюрлю-тюрлю товарланы къаууму бир белгили товаргъа ауушдурулгъан замандан башлаб, ол белгили товарны бютеуара эквиваленти алтын болуб, багъаны ачха формасы чыкыгъынчы, — ауушдурууну *историялы процесси* къалай джайылгъанын ачыкълауду. Ауушдуруу бла товар чыгъарыуну баш формасы болгъаны себебли, ачха бирем-башха этилген ишни джамагъат халисин, базар бирикдирген бирем-башха производителлени арасында джамагъат

байламны халисин, ачыкъ таны-
мазча, мутхуз этеди, джабхан эте-
ди. Маркс ачханы тюрлю-тюрлю
функцияларын мардасыз терен сю-
зеди, аны бла биргелей былайда
(«Капиталны» биринчи башларын-
дача) айырыб уллу магъанасы бар-
ды чертиуню: оюмну ачыкъланыуу
абстракциялы, бир-бирде уа чырт-
да дедукция формалы кёрюнсе да,
кертисинде ауушдуруу бла товар
чыгъарыуну ёсюмюню историясын-
дан мардасыз кёб керти материал
береди. «Ачха товар ауушдурууну
белгили халда мийик дараджасын
излейди. Ачханы тюрлю-тюрлю фор-
малары — тюз товар эквивалент не-
да товар джюрюню мадары неда
тёлеуню мадары, байлыкъ эмда
бютеудуния ачха — ол неда бирси
функцияны хайырландырылгъаны-
ны хыйсабына кёре, аладан бири-
ни башхаладан асламлыгъына кё-

ре, производствону джамагъат про-
цессини дараджасында танг баш-
халыкъла болгъанын кёргюзеди»
(«Капитал, I»)⁶⁹.

Къошакъ багъа

Товар чыгъарыуну ёсюмюню бир
белгили дараджасында капиталгъа
бугулады ачха. Товар джюрюню
формуласы былай эди: Т (товар)—
А (ачха)—Т (товар), а. д. бир то-
варны сатылыуу башха товарны
сатыб алыр ючюн болады. Капи-
талны бютеу формуласы уа башха
тюрлюдю: А — Т — А, а. д. сатар
ючюн сатыб алыу (кесине хайыр
тюшюре). Сатыу-алыугъа кирген
ачханы ал багъасына къошулгъан
ёсюмге *къошакъ багъа* дейди Маркс.
Капиталист оборотда ачханы был-
лай «ёсюю» кимге да белгилиди.
Ма ол «ёсюм» бурады ачханы ка-

питалгъа, производствону энчи халлы, белгили история орунлу джамагъат келишиуюне. Товар сатуудан къошакъ багъа чыгъаргъа мадар джокъду, не ючюн десенг, ол эквивалентлени ауушдурулуууду, сатыу багъаны кёлтюртюуден да чыкъмайды ол, не ючюн десенг, сатыучу бла алыучуну арасында къоранч бла хайыр тюшюу бир-бирине тенг болуб къалады, сёз а бирем-башха сатыу-алыуну юсюнден бармайды, кёбчюлюкню арасындагъы, орта, барына да тийишген, джамагъат джорукъну юсюнден барады. Къошакъ багъа алыр ючюн, «ачханы иеси базарда, аны хайырландырылыу багъасы хайыр тюшюрюуюню кёзлеую болурча, аллай энчи шартлы товар табаргъа керекди»⁷⁰, ол товарны хайырландырыуну процесси, аны бла биргелей багъа къурауну про-

цесси да болурча товар. Аллай товар а барды. Адамны ишчи кючюдю ол. Аны хайырландырыу урунууду, урунуу а багъаны къурайды. Ачха иеси кеси багъасы бла ишчи кючню сатыб алады. Аны багъасы уа, къайсы тюрлю да башха товарланы багъасыча, ишчи кючню орнуна салыр ючюн (а. д. ишчи бла аны юйдегисин кечиндирир ючюн керекли багъаны) керекли джамагъат заман бла белгилениди. Ишчи кючню сатыб алгъандан сора, ачха иесини эркинлиги барды аны хайырландырыргъа, а. д. толу кючню, сёз ючюн, 12 сагъатны ишлетирге. Ишчи уа 6 сагъатны ичинде («керекли» заманы ичинде) аны багъасын къайтарыр чакълы бир иш баджарады, къалгъан 6 сагъатха уа («къошакъ» ишчи заманга) капиталист багъасын телемеген «къошакъ»

продукт неда къошакъ багъа чыгъарады ол. Алай эсе уа, производство процессни джанындан къарасакъ, капиталда анга кирген эки кесекни бир-биринден кесгин айырыргъа керекди: производство мадарлагъа (машиналагъа, урунуу кереклеге, чий материалгъа, д. а. к.) джоулгъан тюрленмеучю капитал бла — аны багъасы (не бирден, неда бѐлюнюб-бѐлюнюб) тюрленмегенлей хазыр продуктагъа кѐчеди — ишчи кючге джоулгъан тюрлениучю капиталны. Ол капиталны багъасы тюрлениусюз турмайды, къошакъ багъа чыгъара, урунуу процессни кѐзююнде ѐсген этеди ол. Алайды да, капитал ишчи кючню къалай джекгенини мардасын ачыкълар ючюн, къошакъ багъаны капиталны бютеу саны бла тюл, тюрлениучю капитал бла тенг-лешдирирге керекди. Къошакъ ба-

гъаны мардасы, алай айтады Маркс бу келишиуню атына, сѐз ючюн, биз келтирген юлгюде 6/6 болады, а. д. — 100%

Капиталны джаратылгъаныны историялы чурумлары быладыла: 1-ден, бютеу товар чыгъарууну ѐсюмюню иги танг хыйсабында бир-бир адамны къолунда белгили ачха сан джыйылады эмда, 2-ден, ишчи кючюн сатаргъа кишиден тыйгъыч, заран тюшмеген болумда кеси эркинликли, джери, урунуу кереклеге иелиги болмагъан мюлк-сюз ишчи, ишчи кючюн сатхандан сора баш кечиндирирге башха мадары болмагъан — эки магъанада да «башына бош» ишчи — «пролетарий» табылады.

Къошакъ багъаны баш болуб эки мадар бла ѐсдюрюрге болады: иш кючню созуу бла («абсолютлу къошакъ багъа») неда амалсыз керек-

ли иш кюнню кысхартыу бла («тийишимли кыошакъ багъа»). Биринчи мадарны сюзе туруб, Маркс иш кюнню кысхартыр ючюн эмда кърал власть иш кюнню созаргъа деб къатышханы ючюн (XIV—XVII ёмюрледе) неда аны кысхартыр ючюн (XIX ёмюрде фабрикаланы юсюнден джорукъ) ишчи класс къалай кюрешгенини суратын кючлю кёргюзеди. «Капитал» чыкыгъандан сора, дуняны бютеу цивилизациялы къралларында ишчи кыозгъалыуну историясы ол болумну суратлагъан мингле бла джангы фактла бергенди.

Орта кыошакъ багъа къалай къралгъанын сюзе туруб, Маркс капитализмни иш къроратыуну ёсдюрюу хыйсабында юч баш кёзюню тинтеди: 1) тюз кооперацияны; 2) кыыйынны юлешиниюу бла мануфактураны; 3) машинала бла

онглу промышленностну. Маркс капитализмни ёсюмюню баш магъаналы эмда адетли шартларын къалай терен ачыкылагъаны, айтыб кыоюргъа, «кустар» деб айтылыучу орус промышленностну тинтиу башында айтылгъан юч кёзюуден экисин кёргюзюрге къаллай бай материал бергенинден да танылады. Онглу машиналы индустрияны революцияландыргъан кючю, Маркс аны юсюнден 1867 джыл джазгъанды, андан бери озгъан ёмюр джарымда «джангы» къралланы толу бир кыауумунда танылгъанды (Россия, Япония, д. б.).

Андан сора, Марксны *капиталны джыйылыууну* юсюнден анализи терен магъаналы эмда джангы затды, а. д. кыошакъ багъаны бир юлюшюню капиталгъа бурулгъаны, аны капиталистни кесини энчи кереклисине неда аны кёзюн ачар

ючюн джоюлмай, джангы производвогъа хайырландырылгъаны. Капиталгъа бурулгъан бютеу къошакъ багъа тюрлениучю капиталгъа джалгъанады деб тургъан бютеу алгъыннгы классикалы политика экономияны (Адам Смитден башлаб) джангылычын кёргозгенди Маркс. Ол кертисинде *чыгъарыучу мадарла* бла тюрлениучю капиталгъа юлешинеди. Капитализмни ёсюю бла аны социализмге кёчюу процессинде, тюрлениучю капиталгъа кёре, тюрленмеучю капиталны (капиталны бютеу санында) юдюшюню дженгил ёсгенини бек улуу магъанасы барды.

Капиталны джыйылыуу, машинала ишчилени орунсуз этгендерин дженгиллете, бир полюсда байлыкъ, бир полюсда жарлылыкъ къурай, «резерв ишчи аскерле» аты болгъан «орта артыкъ» ишчилени не-

да «бир джерде джашагъанланы капиталист халда мардадан артыкъ санын» туудурады, ол акемсиз кёб форма алады эмда капиталгъа производствону хыйсабсыз дженгил кенгертирге мадар береди. Ол мадар кредит бла, капиталны джыйылыуу бла байламлы производство мадарлада, башхала бла биргелей, капиталист къраллада заман-заманы бла алгъын хар 10 джылдан бир, артда асламыракъ эмда белгисиз заманладан джетиучю, кереклисинден артыкъ затла чыгъарыу болдургъан *кризислени* ангыларгъа ачхыч бла сауутландырады. Капитализмни тамалында капиталны джыйылыуун биринчи джыйылгъан деген затдан айыра билирге керекди: иш керекледен ишлей тургъан адамны зорлукъ бла айырыу, эллилени джерден къыстау, джама-

гъат джерледен урлау, колонияланы системасы бла кърал борчланы, осуйлукъ пошлиналаны д. а. к. «Биринчи джыйылгъан» бир полюсда «башына бош» пролетариатны кърарайды, башхада уа — ачха иесин, капиталистни.

«Капиталист халда джыйыуну история тенденциясын» Маркс быллай белгили сѣзле бла ачыкълайды: «Тюзюнлей кеси кыйыны бла чыгъарыучуланы экспроприациясы эм хатерсиз вандалчы халда эмда эм бетсиз, эм кирли, эм кутсуз эмда эм кутургъан излемлени кысыуу бла бардырылады. Мюлк ие (элли неда ремесленник) кеси кыйыны бла къраргъан энчи мюлк», «айтыргъа, кеси башына эркинликде ишлеген адам бла аны урунуу кереклери, мадарлары бирге кършулуб къралгъан мюлк, капиталист энчи мюлк бла тайды-

рылады, ол а биреуленни быллай къраргъаннга башына эркинча кърюнген ишчи кюрюн джегеди... Энди уа экспроприациягъа, кесини энчи мюлкюн джюрютген ишчи тюр, кѣб ишчини бирден джегиб тургъан капиталист тюршеди. Ол экспроприация капиталист производствону имманент законларыны оунундан, капиталны бирикдириунюю бла болдурулады. Бир капиталист кѣб капиталистни къраргъыб аудуралды. Бу биригиу бла неда капиталистлени азы кѣблерин экспроприациягъа тюршюрдени бла биргелей урунуу процессни кооператив формасы кенгден кенг, уллудан уллу хыйсабда ѳсе баралды, илмуну техникагъа оюм бла сингдириу, джерни таймаздан план джорукъ бла хайырландырыу, урунуу кереклени коллективли халда хайырландырырча хыйсаблы урунуу керек-

леге буруу, производство мадарланы бютеу барын — аланы бирикдирилген джамагъат кыйынны производство мадарларыча хайырландырууну юсю бла — экономизациягъа тюшюрюу, бютеудуния рынокну аууна халкъланы бютеу барын чалышдырыу, аны бла биргелей капиталист режимни интернационалист хали ёседиле. Капиталны магнатларыны саны аз бола баргъан бла биргелей, ала тюрлениуню бу процессини бютеу хайырын кеслери къолларына джыйыб кючлейдиле, джарлылыкъны, унугъууну, къулланыуну, тюб болууну, унукъдурууну саны ёседиле, алай а аны бла биргелей ишчи классны ачыуу да ёседиле. Ол капиталист производствону процессини кесини механизми бла бирикдириледи, къурашдырылады. Аны заманында, аны аякъ тюбюнде ёсген производство

мадарлагъа бугъоу болуб тохтайды эм ахыры капиталны монополиясы. Производствону мадарлары бла урунууну бирикдириу быллай болумгъа джетедиле: ала кеслери ни капиталист къабларына сыйымай тохтайдыла. Ол атылады. Капиталист энчи мюлкню ахыр сагъаты джетеди. Экспроприаторланы экспроприациягъа саладыла» («Капитал», I).⁷¹

Андан ары, Маркс «Капиталны» II томунда бютеуден алынган джамагъат капитал кеси кесин джангыдан орнуна къалай салгъанына этген анализ мардасыз бек магъаналыды эмда джангыды. Мында да Маркс, энчи халда тюбеген затны тюл, кёбчюлюк халда тюбеген затны алады, джамагъатны экономиясыны юлешинген кесекчигиң тюл, ол экономияны бютеу бирден алады. Классиклени башыракъда чер-

тилген джангылычларын тюзете, Маркс бютеу джамагъат производствону эки уллу бѐлюмге юлешеди: I) чыгъарыучу мадарланы чыгъарыу бла II) хайырландырылыучу затланы чыгъарыугъа эмда юлгюге алыннган санланы юсю бла бютеу джамагъат капитал бирден къалай джюрюгенине тамамлы тинтиб къарайды, алгъыннгы мардасына джангыдан къайтхан сагъатындача, аны джыйылгъан кѐзюуюне да. «Капиталны» III томунда багъаны законуну тамалында хайырны орта мардасы къалай къуралгъанын ачыкълагъанды. Марксны юсю бла экономика илму алгъа этген уллу атлам олду: бирем-башха тубеген къуджурлукъланы, неда конкуренцияны тыш къарамындан болмай, кѐбчюлюк халда тубеген экономика келишиулени, джамагъат мюлкню бютеу бирикген халыны хый-

сабындан къаралыб этиледи анализ; бусагъатхы вульгар политика экономия неда «барыб тохтагъан хайырлылыкъны теориясы» кѐбюсюне ол затда тохтаб къалыучанды. Алгъы бурун Маркс къошакъ багъа къайдан чыккъанын сюзеди, андан сора уа аны хайыргъа, процентге эмда джер рентагъа юлешюуге кѐчеди. Къошакъ багъаны бютеу предприятиеге джююлгъан капиталгъа юлешиниб джетгени болады хайыр деген. «Ич къуралышы мийик дараджалы» капитал (а. д. тюрленмеучю капиталны тюрлениучю капиталдан онглулугъу орта джамагъат мардадан аслам болса) хайырны мардасын орта хыйсабдан кем береди. «Ич къуралышы тѐбен дараджалы» капиталла — орта мардадан онглу. Капиталланы арасында баргъан конкуренция, аланы бир санагъатдан башхагъа

тыйгычсыз кёчюулери быланы эки тюрлюсюнде да хайырны мардасын орта хыйсабха келтирликди. Бир белгили джамагъатда товарланы багъаларыны бютеу бир-бирине кёшулгъан саны товарланы сатылыу багъаларыны бир-бирине кёшулгъан саны бла тенг болады, алай а бир-бир предприятиеле бла производствону бир-бир санагъатларында, конкуренция къатылгъаны себбли, товарла кеслерини багъаларына сатылмайдыла, *производствону багъасына* (неда производство багъагъа) сатыладыла, ол а джюлгъан капитал бла орта хайырны бир-бирине кёшулгъаны тенгли болады.

Алай бла, Маркс багъаланы законуну тамалында кимге да белгили ишексиз фактны — сатыу багъаны затланы багъасындан джаякълагъанын эмда хайырны тенгли-

Карл Маркс туугъан юй.

Карл Маркс —
студент. Художник
Н. Гренштейн
салгъан суратладан.

Трирде Карл Маркс
окъугъан гимназия.

Женни фон Вестфален.

Ишлей тургъан кѣзюю.
Н. Н. Жуков салгъан суратдан.

Коммунистлени союзуну АК-ни
кенгеши, А. В. Козлов салгъан
суратдан.

«Коммунист партияны
Манифестини» немец тилде
биринчи кере басмаланган
китабыны тышы. 1848.

«Коммунист партияны
Манифестини» орус тилде
биринчи кере басмаланган
китабыны тышы. 1882.

К. Маркс, Ф. Энгельс эмда К. Марксыны кызылары — Жени, Элеонора, Лаура. 19-мь эмюрде 60-чы ажилданы алды.

Das Kapital.

Kritik der politischen Oekonomie.

Von

Karl Marx.

Erster Band.

Band 1 der Gesamtausgabe des Kapitals.

Der Band der Übersetzung wird erscheinen.

Hamburg

Verlag von Otto Meissner.

1867.

New York, L. W. Ransom, 24 Broadway Street.

«Капиталны» немец тилде
биринчи кере басмаланнган
китабыны тышы. 1867.

КАПИТАЛЪ.

КРИТИКА ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭКОНОМИИ.

КТОМУ

КАРЛА МАРКСА

— ПЕРВЫЙ ТОМ —

ТОМЪ ПЕРВЫЙ.

ВЫДАНЪ СЪ ПЕРЕВОДОМЪ НА РУССКАЯ.

С. МОСКОВСКОЕ
ИЗДАНИЕ К. В. ВОСКРЕСЕНСКОГО

1872.

«Капиталны» орус тилде
биринчи кере басмаланнган
китабыны тышы. 1872.

Карл Маркс. 1867.

63) Литва-Литва, Варшава - Зависимостта 1866
 26. Feb. 1866

64) Саратов, Саратов (1866) 1872 Feb.

65) Калуга 38, Николаев - 11. Feb. 1869

66) Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2 (1874)

67) Н. Сибирск: Николаев 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2

68) Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2

69) Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2

70) Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2

71) Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2

72) Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2

73) Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2

74) Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2

75) Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2

76) Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2

77) Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2

78) Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2

79) Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2

80) Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2

81) Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2

82) Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2

83) Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2

84) Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2

85) Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2

86) Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2

87) Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2

88) Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2

89) Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2

90) Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2

91) Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2

92) Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2

93) Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2

94) Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2

95) Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2

96) Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2

97) Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2

98) Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2

99) Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2

100) Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2, Литва 2

К. Марксы дефтерчигинден аны библиотекасында болган орус китабланы бир кѳаууму джазылган бет (фрагмент).

Карл Маркс. 1875.

В. И. Ленин 1918 джыл ноябрны
7-де Карл Маркс бла Фридрих
Энгельсге болджаллы эсертмени
ачхан кёзюуде.

къуру тюрлениучю капиталны функциясы болгъаны себебден а, хайырны мардасы (къошакъ багъаны, къуру аны тюрлениучю кесегине болмай, бютеу капиталны барына юлешиниб джетгени) кем болургъа ёчдю. Маркс ол тенденция бла аны джашыргъан неда анга къаршчылыкъ этген бир къауум болумну терең сюзеди. III томну къозлау, сатыу-алыу эмда ача капиталгъа аталгъан бек сейир бёлюмлерини хапарын айта турмай, биз эм баш затха кёчейик: *джер рентаны* теориясына. Джерчилик берген продукталаны багъасы, джерни площади мардалы болгъаны себебли — аны уа бютеу барын капиталист къраллада энчи иеле кючлеб турадыла, орта болумлу джерге кёре тюл, эм осал джерлеге, рынокга продукталаны элтген сагъатда да, орта болумда тюл, эм кы-

йын болумда этилген джоюмлагъа кёре белгиленеди. Ол багъа бла иги джерледе (неда маджал болумлада) производствону багъасыны арасында башхалыкъ артыкъ неда *дифференциал* рентаны береди. Аны тамамлы сюзе, бир-бир джерлени битимлиликлери бирча болмаса, джерге салынган капиталны саны тенг болмаса, ол къалай къуралгъанын кёргюзе, Маркс Рикардону дифференциал рента къуру маджал джерледен аман джерлеге тюзюнлей кёчген сагъатда къуралады деген жангылыгъын толу ачыкълайды («Теории прибавочной стоимости» деген ишге къара, анда Родбертусну критикасына айырыб аслам эс бёлюрге тыйыншлыды). Алай болмай, ызына бурулуб кёчген адетле да боладыла: бир тюрлю дараджалы джерни башха тюрлю дараджагъа кёчгени бо-

6*

лады (агрикультура техниканы прогрессини, шахарланы ёстенлерини, д. а. к. затланы юсю бла), ол себебден «джерни битимлиги кемден кем болуб барады» деген тутхучсуз закон терен джангылычды, капитализмни кемликлерин, ани мадарларыны тарлыгын, къаршчылыкъларын табигъатны юсюне кюреу болады ол. Андан сора да, промышленность бла халкъ мюлкню бютеу санагъатларында хайырны тенглиги конкуренциягъа толу эркинлик боллугъун, бир санагъатдан башха санагъатха капиталны эркин кёчеригин белгилейди. Алай болгъанлыкъгъа уа джерге энчи иелик этиу монополия къурайды, капиталны ол эркин кёчююне тыйгъыч салады. Ол монополияны кючюнден капиталны къуралышы тёбен дараджалы болгъан, алай эсе уа, хайырыны мардасы кеси ба-

шына бирсиледен онглу болгъан эл мюлкню продукталары хайырны мардасын эркин халда тенглешидриуню процессине тенг эркинликли кёошулмайдыла; джерни иеси, монополистча, продуктаны багъасын орта багъадан аслам этерге мадар табады, ол монополиялы багъа уа *абсолютлу* рентаны туудурады. Капитализм саулукъдан дифференциал рента къурутулургъа боллукъ тюдю, абсолютлу уа *боллукъду* къурургъа,— сёз ючюн, джер миллет кёолуна сыйырылса, ол кърал мюлкге кёчсе. Алай кёчюу энчи иелени монополияларын оярыкъ эди, джерчиликде конкуренцияны андан толу, андан эркин бардырыргъа хыйсаб берлик эди. Ол себебден, деб чертеди Маркс, радикал буржуйла историяда джерни миллет кёолуна берирге деген бу прогрессли буржуй излем бла

бир кере кюрешиб кьоймагъандыла, алай а буржуйланы асламысын кьоркьутхан этеди ол, не ючюн десенг, ол дагъыда бир башха, бизни заманда айырыб магъанасы уллу эмда «сезимли» монополиягъа асры джууукъ «тиеди»: бютеу производство мадарлагъа монополиялыкъ этиб турургъа. (Капиталгъа орта хайырны юсюнден эмда абсолютлу джер рентаны юсюнден теориясын Маркс кеси 1862 дж. августну 2-де Энгельсге джазгъан письмосунда, ким да алаMAT ангыларча, къысха эмда кесгин ачыкълайды. («Перепискагъа» къара, III т., 77—81 б. 1862 дж. августну 9-да джазгъан письмосу бла да тенг-лешдир, ол да андады, 86—87 б.).⁷² Джер рентаны историясына аны кирик Марксны анализин кьошханна уллу магъанасы барды. Ол анда урунуу рентаны (элли по-

мешикни джеринде урунады да анга кьошакъ продукт чыгъарады) продукталаны неда хазыр затланы рентасына (элли кесини джеринде урунады да, кьошакъ продукт чыгъарыб, андан помещикге береди «экономикадан тышында бойсунганыны» себебинден), андан сора ачха рентагъа (товар производствону ёсгенини кючюнден рентагъа теленген хазыр зат ачхагъа бурулуб бериледи, эски Россиядагъы «оброк»), эм ахырында уа капиталист рентагъа къалай бурулгъанын кёргюзеди — олсагъатда элли орнуна джерчиликде аны хайырландырыр ючюн биреуню кыйынын джалгъа тутхан предприниматель келеди. «Капиталист джер рентаны генезисини» бу анализи бла байламлы *джерчиликде капитализмни эволюциясыны* юсюнден Марксны талай терен оюмун чер-

терге керекди (ала артыкъ да бек, Россияча, артха къалгъан къраллагъа магъаналыдыла). «Хазыр затланы рентасы ачха рентагъа бурулгъаны бла бирге, таб андан да алгъа, амалсыздан кюнлюк ишге ачха джалгъа джарашычу мюлксюзлени классы къуралады. Бу класс айырыла келген заманда, ол алкъын заман-заманы бла кёрюнген сагъатда, оброк төлерге борчлу байыракъ эллиле кеслери хакъларына элчи ишчилени джалгъа джекген адет айныб башлайды — башхасы болмай, феодалланы заманында бай къулла кеслери кёзюулерине къул тутханча. Алай бла быллай эллилеге, таймаздан мюлк джыя барыб, келир заманда ала кеслери капиталистлеге бурулурча хыйсаб аслам бола барады. Энци мюлк джюрютген эски джер иелени арасында, алай бла, капи-

талист арендаторланы расадниги чыгъады. Аланы ёсюмлерине хыйсаб болгъан эл мюлкню тышында капиталист производствону бютеуден ёсгениди» («Капитал», III², 332)⁷³... Экспроприация этиу эмда элчи халкъны къауумун элден къыстау, промышленность капиталгъа ишчилени, аланы джашау мадарларыи, урунуу кереклерин «бош этген» бла къалмай, ич рынок да къурайды» («Капитал», I², 778)⁷⁴. Элчи халкъны джарлы болгъаны, тозрагъаны, кеси кёзюууне, капиталгъа резервли ишчи аскер къураргъа сеbeb болады. Къайсы капиталист къралда да «элчи халкъны бир кесеги ол сеbebден таймаздан не шахарчы, не мануфактурачы (а. д. джерчиликде ишлемеген) халкъгъа бурулууну хыйсабында джашайды. Кереклисинден артыкъ адамланы бу кёзлеую таймаздан

саркъгъанлай барады... Элден келген ишчини иш хакъын эм тебен халда тутадыла, ол себебден таймаздан аны бир аягъы джалангачлыкъны мырдысындан чыкъмагъанлай турады» («Капитал», I², 668)⁷⁵. Эллини ол кеси къыйынын салгъан джерине энчи иелиги ууакъ производствогъа тамал болады, аны бла биргелей аны айныууну, классикалы форма алыууну мадарыды ол. Амма быллай ууакъ производство производство бла джамагъатны тар, къарыусуз болумуну чегине сыйынган затды. Капитализмни болумунда «эллилени джегиуню промышленность пролетариатны джегиуден башхалыгъы сынгар формасындады. Аланы унукъдуруучу уа бирди — капитал. Бир-бир капиталистле бир-бир эллилени, борчун телегинчи бир затын алыб, ёнгкюч бериб, неда къозлау-

гъа ачха бериб унукъдурадыла; капиталистлени классы эллилени классын кърал налогланы юсю бла унукъдурады» («Классовая борьба во Франции»)⁷⁶. «Эллилени парцелласы (гитче джер юлюш), джерни иесин кесини иш хакъын къалай суйсе алай къутхарыргъа бошлаб, сынгар капиталистге джерден кесине хайыр, процент, рента алыргъа мадар берген затды» («18 бромера»)⁷⁷. Элли бир-бирде таб капиталист джамагъатха, а. д. капиталистлени классына, иш хакъыны юлюшюнден да береди, «энчи иеча кёрюне тургъанлай, ирланд арендаторну болумуна дери» тюше («Классовая борьба во Франции»)⁷⁸. «Ууакъ мюлкю эллилери аслам къраллада мюрзеуню багъасы капиталист мадар бла джюрютюлген производству къралладан тебен болгъаныны сылтауларыны бири»

недеди? («Капитал», III², 340). Ол а андады: элли кьошакъ продуктасыны бир кесегин джамагъатха (а. д. капиталистлени классына) какъсыз береди. «Алай эсе уа, багъаны аллай учузлугъу (мюрзеуню, дагъыда башха эл мюлк продукталаны) зат чыгъарыучуланы иш кьоратыуларыны онглулугъундан болмайды чыртда, ол аланы джарлылыкъларындан болады алай» («Капитал», III², 340). Капитализмни кёзююнде ууакъ джер иелик, ууакъ производствону джорукълу формасы, оюлгъан этеди, кьуруйду эмда ёледи. «Урунууну чыгъарыучу джамагъат кючлерини ёсюмюн, урунууну джамагъат формаларын, капиталны джамагъат халда биригиюн, мийик дараджалы малчылыкъны, илмуну уллудан уллу хайырландырыуну болдурмайды ууакъ джерчи мюлк: алайды аны

ич табигъаты. Кьозлаугъа ачха бериу адет бла налогланы система-сы аны хар къайда таймаздан тозратыб барады. Капиталны джер сатыб алыугъа хайырландырыу ол капиталны джерни культурасын кёлтюрюуге салыргъа мадар бермейди. Производствону мадарларын тохтаусуз ууакълау эмда зат чыгъарыучуланы бир-биринден айырыу». (Кооперацияла, а. д. ууакъ эллилени джолдашлыкълары, мардасыз прогрессли буржуй мадар болсала да, ол тенденцияны кьуру бир кесек джумушатадыла ансы, аны кьурутмайдыла; унутургъа керек тюлдю дагъыда ол кооперацияла бай эллилеге аслам бергенлерин, джарлы къауумгъа уа — бек азны, хазна джукъну да бермегенлерин; артдан а ол джолдашлыкъла кеслери джалгъа тутулгъан кыйынны унукъдуруучула болуб

къаладыла.) «Адам кючню марда-
сыз уллу тонау. Урунуу болумну
аманнга бекден бек кетиую эмда
производство мадарланы багъа бо-
луулары парцелл (ууакъ) мюлк
иеликни законуду»⁷⁹. Джерчиликде
да капитализм, промышленностда
болгъаныча, производствону про-
цессин къуру «зат чыгъарыучула-
ны инджитиуню» юсю бла тюрлен-
диреди. «Элчи ишчилени кенг джер-
леге чачуу аланы къаршчылыкъ-
ларыны кючюн сындырады, шахар-
чы ишчилени бир джерге аслам
джыйыу ол кючню онглу этген са-
гъатда. Бусагъатхы, капиталист,
джерчиликде, бусагъатхы промыш-
ленностьдача, урунууу иш кьо-
ратхан кючюню ёсгени эмда аны
джюрюшлю болгъаны ишчи кюч-
ню кесини оюлгъаныны, тозрагъа-
ныны багъасы бла табыладыла. Ан-
дан сора да капиталист джерчи-

ликни къаллай тюрлю прогресси да
къуру ишчини тонаучу искусство-
ну прогресси болуб къалмайды,
ол джерни тонаучу искусствону да
прогрессиди... Алайды да, капита-
лист производство техника бла про-
изводствону джамагъат процессини
комбинациясы къуру аллай джол
бла ёсдюреди; аны бла биргелей
ол не тюрлю байлыкъны да бер-
ген кёзлеуню — джер бла ишчини —
борбайын юзеди» («Капитал», I,
13-чю башны аягъы)⁸⁰.

СОЦИАЛИЗМ

Аллында айтылгъандан кёрюнуб
турады капиталист джамагъат со-
циалист джамагъатха бурулмай
болмазлыгъын Маркс башдан аякъ
толусу бла бусагъатхы джамагъат-
ны джюрюшюню экономика зако-
нундан чыгъаргъаны. Къыйынны
джамагъат иеликге бериу, мингле

бла формалада алгъа дженгилден дженгил баргъан эмда Маркс ёлгенли озгъан ёмюр джарымны ичинде танылыб келген зат,— артыкъ да бек ол зат уллу производствону, картеллени, синдикатла бла капиталистлени трестлерини юсюнде, аны кибик финанс капиталны мардасы бла кючю хыйсабсыз уллу ёсгенинде кёрюнеди,— ма олду социализм хорларыгъыны баш материал тамалы.

Интеллектуал эмда намыс джаны бла джюрюш берлик, ол тюрлениуню кюч бла болдурлукъ капитализм кеси ёсдюрген пролетариатды. Аны буржуазиягъа къаршчы кюреши, кёб тюрлю эмда магъанасы бла байдан бай формалада таныла, амалсыз политика кюрешиге кёчеди, ол а пролетариат политика властны («пролетариатны диктатурасын») кеси къолуна алыр

ючюн барады. Производствону джамагъатландырыу чыгъарыучу мадарланы джамагъатны иелигине кёчюрмей боллукъ тюлдю, «экспроприаторланы экспроприация этиуге». Иш къоратыуну мардасыз уллу ёсдюрюу, иш кюнню къыскартыу, ууакъ, тёбен дараджалы, ууакъланган производствону къалгъанларын, оюлгъанларын бирикген игиленген урунуу бла ауушдуруу — ма аллай кёчюуден тюзюнлей чыгъарыкъ затла. Капитализм джерчилик бла промышленностну арасында байламны тюбелек юзеди, алай а аны бла биргелей, илму бла бирлешген урунуу комбинациясын ангы бла хайырландырыуну тамалында промышленность бла джерчиликни бирбирине къоша, адамланы джангыдан джер-джерге кёчюрюб орната (элледэ эреклик бла дуниядан айы-

рылыб джашауну, кийикликни кьоратханча, уллу шахарлада да бек кеб адамны бирге хыйсабсыз уллу джыйылгъанын кьората), ол кесини онглу ёсюмю бла байламлыкъны джангы элементлерин хазырлайды. Юйдегини джангы формасы, тиширыуну болумунда эмда ёсюб келген тёлюлени юретиуде джангы хыйсабла бусагъатхы капитализмни баш формалары бла хазырланадыла: тиширыу эмда сабий кыйын, капитализмни патриархал юйдегини чачуу амалсыз бусагъатхы джамагъатда эм инджиулю, эм кыйынлыкълы эмда осал формаланы аладыла. Алай болгъанлыкъгъа уа «онглу промышленность, производствону джамагъат-кьурау процессине, юйдегини тышындагъы сферада тиширыулагъа, эркиштиширыу кьауумуну да джаш адамлары бла сабийлеге баш магъана-

лы борчну белгилей, юйдегиде эмда эркиши бла тиширыуну арасында келишиулени баш формаларына экономика тамал кьурайды. Анга сёз джокъду, юйдегини христиан-герман формасын, бурунгу рим неда бурунгу грек неда восток форманыча — ала, айтыб кьояргъа, бир-бири бла байламлыкъда ёсюмню бирикген история тизимин кьурайдыла — абсолютлугъа санау бирча ушагъыусузду. Джыллары бирча болмагъан эркишиле бла тиширыуладан бирикген ишчи персонал кьурау, — ол кесини стихиялы, гырхы, капиталист формасында, производство процесс ишчи ючюн тюл, ишчи производство процесс ючюн кечинген, ёлюм бла кьулланыуну эминалы кёзлеую болгъан сагъатда, — башха тюрлю болуб, тыйыншылы болумла кьуралсала, ол гуманлы ёсюмню кёзлеую-

не буруллуугъу ачыкъды» («Капитал», I, 13-чю башыны аягъы). Фабрика система бизге «келир эпохада, белгили джылдан атлагъан сабийлени барына да иш къоратхан урунуу дерс бериу эмда гимнастика бла, джамагъат производствону ёсдюрген мадарча болуб къалмай, не джаны бла да ёсюмлю адамны юретиуню чирчиклерин» кёргюзеди (бу да андады)⁸¹. Къуру озгъанны айыртхан магъанада болуб къалмай, келлик заманда боллукъну къоркъуусуз кёре билген эмда аны баджарыргъа буюрулгъан таукел практика ишнича салады Марксны социализми ол историялы тамалгъа миллет бла къралны юсюнден ишни да. Миллетле джамагъат ёсюмню буржуй эпохасы амалсыз берген продуктадыла эмда амалсыз чыкъгъан формадыла. Ишчи класс да, «миллетни чегинде орналыш-

май», «миллетли» болмай («чыртда аны буржуазия ангылагъанча магъанада болмаса да») бегиялмагъанды, бишмегенди, къуралмагъанды. Алай а капитализмни ёсюмю арада миллет бурууланы бекден бек сындыра барады, миллетлени бир-биринден айырылыб джашаулары къурутады, миллет антагонизмлени орнуна класс антагонизмлени салады. Ол себебден толусу бла кертиди ёсюмлю капиталист «ишчилени ата джуртлары болмагъаны» эмда бир да къурумаса да цивилизациялы къралланы ишчилери «къарыуларын бирикдиргенлери» «пролетариатны азатлауда биринчи мадар болгъаны» («Коммунистический Манифест»)⁸². Кърал, бу къуралышхан артыкълыкъ, джамагъатны ёсюмюню бир белгили дараджасында алайсыз болмай къуралгъанды, джамагъат бир-бири бла

келишиб болмагъан класслагъа юлешинген, ол джамагъатны башында, белгили халда андан айырылыб тургъан «властсыз» кечинирге мадар болмай тохтагъан сагъатда. Класс кършчылыкъланы арасында туууб, кърал «экономика джанындан бийлик этген эм кърарулу классны къралы болады, ол а аны болушлугъу бла, политика джанындан да бийлик этген классха бурулуб, аллай джол бла унукъгъан классны бойсундурургъа эмда джегерге джангы мадарла табады. Алай бла, антикалы кърал неден да алгъа рабланы бойсундурургъа раб джегиучюлени къралы болгъанды, феодал кърал — дворянланы органы, къралланы бойсундурур ючюн, бусагъат замандагъы сайланыучу кърал власть капиталистлеге джалгъа тутулгъан ишчилени унукъ-

дуртхан сауутду» («Происхождение семьи, частной собственности и государства» деген ишинде Энгельс Маркс бла кесини оюмларын ангылатхан джер)⁸³. Буржуй къралны таб эм эркинликли, эм прогрессли формасы да, демократиялы республика, ол фактны не аз да джанлатмайды, сынгар аны формасын тюрлендиреди ансы (правительствону биржа бла байламлыгъы, чиновникле бла басманы сатлыкълыкълары — тюзюнлей неда джашыртын, д. а. к.). Социализм, классланы къроратыугъа элте, аны юсю бла кърал властны къроратыугъа да элтеди. «Кърал кертиси бла да бютеу джамагъатны келечисича этген биринчи акт, — деб джазады Энгельс «Анти-Дюрингде», — бютеу джамагъатны хайырына производство мадарланы экспроприация этиу, — аны бла биргелей, къралча,

кеси башына аны ахыр акты бол-
лукъду. Кърал властны джамагъат
келишиулеге къатышыуу бир-бири
ызындан джер-джерде артыкъ бо-
ла барлыкъды, эм ахырында уа
кеси аллына джашауун тохтаты-
рыкъды. Адамлагъа оноу этиу зат-
лагъа оноу этиу бла эмда произ-
водство процесслеге башчылыкъ
этиу бла ауушдурулукъду. Кърал-
ны «къурутурукъ» тюлдюле, ол
кеси ёллюкдю».⁸⁴ «Иш баджарыу-
чуланы эркин эмда тенгликли ас-
социацияларыны тамалында произ-
водствону къурагъан джамагъат ол-
сагъатда кърал машинаны, анга
орун къайда болса, ары саллыкъ-
ды: бурунгу затланы музейине,
урчукъ бла багъыр балтаны къа-
тына (Энгельс. «Происхождение
семьи, частной собственности и го-
сударства»)⁸⁵.

Эм ахырында, Марксны социа-

лизми ууакъ эллилеге къалай къа-
рагъаныны юсюнден — ала экспро-
приаторланы экспроприация этген
эпохада да боллукъдула — Энгельс-
ни не айтханын кёргюзюрге керек-
ди, ол Марксны оюмун айыртхан-
ды: «Биз кърал властха ие бол-
сакъ, уллу джер иелени этерге ке-
рек болгъаныбызча, ууакъ эллиле-
ни кюч бла аллай экспроприация
этиуню юсюнден сагъыш да этерик
тюлбюз (хакъ төлебми, алайлай-
мы — башхасы джокъду). Ууакъ
эллилени хакъындан бизни борчу-
бюз неден да алгъа аланы энчи
производстволары бла энчи мюлк-
лерин джолдашлыкъгъа кёчюрюу
боллукъду, алай а артыкълыкъ
бла болдурулукъ тюлдю ол, юл-
гюню эмда ол муратда джамагъат
болушлукъ теджеуню юсю бла ба-
джарыллыкъды. Олсагъатда уа,
айхай да, аллай кёчюуню бютеу

онглулукъларын эллиге ангыла-тыргъа бизни мадарларыбыз дже-тишимли боллукъдула, анга ол онглулукъла бусагъатдан огъуна айыртылыб башланыргъа керекди-ле» (Энгельс: «К аграрному воп-росу на Западе», Алексееваны басм., 17 б., орусчагъа халатла бла кёчюрюлгенди. Оригинал «Neue Zeit» журналда басмаланнганды)⁸⁶.

ПРОЛЕТАРИАТНЫ КЛАСС КЮРЕШИНИ ТАКТИКАСЫ

1844—1845 джыллада огъуна эс-ки материализмни баш кемликле-ринден бирин ачыкълаб — бу зат-да эди ол кемлик: болумланы эм-да революцион практика ишни ма-гъанасын ангылай билмей эди, — Маркс бютеу кесини джашауунда, теория ишлери бла биргелей, про-летариатны класс кюрешини так-тикасыны юсюнден ишлеге тай-

маздан уллу эс бёлгенлей тургъан-ды. Ол джанындан Марксны бю-теу чыгъармалары эмда артыкъ да бек аны Энгельс бла арада джю-рютген къагъытларыны 1913 дж. чыкъгъан тёрттомлугъу бек кёб материал береди. Ол материал алкъын джыйылыб бошамагъанды, бирикдирилмегеяди, тинтилмеген-ди эмда джарашдырылмагъанды. Ол себебден биз былайда, матери-ализмни ол джаны болмаса, Маркс аны джартыгъа, бир джанлыгъа, джашаусуз болгъаннга тюз сана-гъанын черте, аны баш оюмлары бла къысха айыртыулада тохтар-гъа керек болабыз. Маркс проле-тариатны тактикасыны баш бор-чун кесини материалист-диалекти-калы къарамыны бютеу оюмлары-на къаты келишмекликде ачыкъ-лай эди. Белгили джамагъатда башдан-аякъ бютеу классланы бир-

бири бла келишиулерини хар не джанын да бирден эсебге объективли алыу,— алай эсе уа, ол джамагъатны ёсюмюню объективли дараджасын эмда аны бла башха джамагъатланы арасында келишиулене эсебге объективли алыу болургъа боллукъду джангыз алчы классны тюз тактикасына дагъан. Аны бла бирге бютеу классла бла къраллагъа статика халда тюл, динамика халда къралады, а. д., орнунда тургъан халда болмай, джюрюше (аны закону къайсы классны да кечиниуюню экономика болумундан чыгъады). Джюрюше да кесини кёзююнде, озгъан заманны белгисинден болуб къалмай, келлик заманны болумундан да къралады, кеси да, «эволюционистлени» къуру акъырын тюрле ниулени кёрген джангылыч оюмларыннан болмай, диалектикалы

халда: «20 джыл уллу историялы ёсюмледе бир кюннге тенг болуб къалады,— деб джазгъанды Маркс Энгельсге,— кертиди, артда хар бирине 20 джыл сыйынган кюнле келирге да боллукъдула» (III т., «Переписканы» 127 б.)⁸⁷. Бир джанындан, политикада уюб тургъан халны неда атына «рахатлы» ёсюм деб аталгъан эпоханы алчы классыны ангысын, къарыуун, ётгюрлюк хыйсабын ёсдюрю ючюн хайырландыра, экинчи джанындан а, аллай хайырландырыуну бютеу ишин ол классны джюрюсюню «ахыр мураты» таба бура эмда аны ичинде «кеслеринде 20-шар джылны бирикдирген» уллу кюнлени заманында уллу борчланы практикада баджарырча мадар къурап ючюн, ёсюмюню хар атлауучунда, хар кёзюуде пролетариатны тактикасы адам историясыны объек-

тивли халда бу амалсыз келген диалектикасын эсге алыргъа керекди. Бу затны юсюнден Марксны эки оюму артыкъ да магъаналыдыла. Бири пролетариатны экономика кюреши бла экономика организацияларыны юсюнден «Ницета философии» деген ишинде айтылгъанды, экинчиси аны политика борчларыны юсюнден «Коммунист Манифестде». Былайды биринчиси: «Уллу промышленность бир джерге бир-биринден хапары болмагъан адамланы кёбюн джыяды. Конкуренция аланы излемлерин бир-биринден айырады. Алай а иш хакъны сакълау, кеслерини иелерине къаршчылыкъда аланы биргелей излемлери, къаршчылыкъны, коалицияны юсюнден бирча иннетлери аланы бирикдирген этеди... Алгъы бурун бир-биринден айырылыб тургъан коалицияла къауумлагъа

къошуладыла, ишчилеге таймаздан биригиб тургъан капиталгъа къаршчы союзларын сакълау урунуу хакъларын сакълагъандан эсе магъаналы болуб чыгъады... Ол кюреште — керти граждан къазауатда — элементле бютеу бары келлик къазауатда сермешир кючюн биригедиле эмда ёседиле. Ол болумгъа джетсе, коалиция политикалы хал алады»⁸⁸. Былайда бу бизни аллыбыздагъы зат талай онджыллыкъгъа экономика кюреш бла профессионал къозгъалыуну эмда «алда боллукъ сермешилеге» пролетариатны кючюн хазырлауну бютеу эпохасыны программасы бла тактикасыды. Маркс бла Энгельс инглиз ишчи къозгъалыуну юлгюсюнде кёб кере кёргюзген затла бла тенглешидиррге керекди аны: промышленностну «джашнауу» «ишчилени сатыб

алыргъа», аланы кюрешден джакълатыргъа къалай тырмашханлары бла (I, 136, «Переписка с Энгельсом»)⁸⁹, ол джашнау къалай «джойгъаны бла ишчилени» (II, 218); ингилиз пролетариат къалай «буржуйланнганы» бла — «миллетлени барындан эм буржуйлу» (ингилиз) миллет «эшта, эм ахыры ишни анга элтирге излейди: буржуазияны къатында буржуй аристократия бла буржуй пролетариатны болдуруугъа» (II, 290)⁹⁰; аны «революцион энергиясы» къалай джойулгъаны бла (III, 124); «ингилиз ишчилени буржуй халда бузулгъанча кёрюннген шартларындан къутулур ючюн» аз-кёб болса да талайны сакъларгъа керек болгъаны бла (III, 127); ингилиз ишчи къозгъалыугъа «чартистлени таукеллиги» къалай джетмегени бла (1866; III, 305)⁹¹; ишчилени

ингилиз вождлары «радикал буржуа бла ишчини арасында» орталыкъ болумда къалай къуралгъанлары бла (Голиокну юсюнден, IV, 209); Англияны монополиясыны кючюнден эмда ол монополия чачылгъынчы «британ ишчилеге джукъ этерге къалай болмазлыгъы» бла (IV, 433)⁹². Экономика кюрешни тактикасы былайда ишчи къозгъалыуну бютеу джюрюшю бла (эмда аны ахыры бла) байламлыкъда алаамат халда кенг, хар не джанындан да къаралыб, диалектикалы, керти революцион къарам бла сюзюледи.

«Коммунист Манифест» политика кюрешни юсюнден марксизмни баш оюмларын белгилегенди: «коммунистле ишчи классны эм джууукъ муратлары бла излемлери ючюн кюрешедиле, алай а ала аны бла биргелей къозгъалыуну ке-

лир заманын да кѳоруулайдыла».⁹³ Аны ючюн джакълагъанды Маркс 1848 дж. Польшада «аграр революцияны» партиясын, «1846 джыл краковчу восстаниени болдургъан ма ол партияны»⁹⁴. Германияда 1848—1849 дж. дж. Маркс кы-йыргъы революцион демократияны джакълагъанды эмда олсагъатда тактиканы юсюнден айтханын ар-да бир заманда да ызына алма-гъанды. Немец буржуазиягъа ол «эм аллындан да халкъны сатаргъа тырмы тартыб тургъан» (буржуазия-гъа аны борчлары толусу бла баджарыргъа мадар берлик сынгар эллиле бла бир союз болуу эди) «эмда эски джамагъатны короналы келечилери бла компромиссге барыргъа «хазыр тургъан элементгеча къарагъанды. Ма буржуй-демократиялы революцияны эпохасында Маркс немец буржуазияны класс болуму-

на берген анализ, айтыб кѳояргъа, джюрюшню кѳуру ол *артха* бурулгъан джанына къараб кѳоймай, джюрюшлю халда тургъан джамагъатха къарагъан, материализмни юлгючюгюн кѳргюзген анализ: «...кесине ийнамы болмай, халкъгъа ийнамы болмай; башындагъылары аллында мурулдай, тюбюндегилени аллында къалтырай; ...дуния бораны кѳоркъутхан; бир джерде да тирилиги болмай, хар къайда да плагиат бла; ...башламчылыгы болмай; ...джаш эмда саулукълу халкъны джашлыгыны биринчи учунууларына кесини къартайгъан излемлери ючюн башчылыкъ этерге буюрулгъан терсейген къарт...» («Новая Рейнская Газета» 1848 дж., «Литературное Наследствогъа» къара, III т., 212 б.)⁹⁵. Арадан 20 джыл чакълы кетиб, Энгельсге джазгъан письмо-

сунда (III, 224) Маркс 1848 джылдагы революцияны джетишими болмагъаныны сылтауна аны санагъанды: буржуазия, азатлыкъ ючюн кюрешни кьуру перспективасындан эсе, кьулчулукъ бла рахатлыкъда джашауну сайлагъанды. 1848—1849 дж. дж. революциялары эпохасы тауусулгъанында, Маркс, «рахатлыкъ» халда джангы революциялары хазырлагъан джангы кезюуню эпохасында ишлей билиуню излей, не тюрю да революция деб ойнаугъа кьаршчы турады (Шаппер — Виллих эмда ала бла кюрешю). Маркс ол ишни кьаллай халда бардырыгъа излегени 1856 джыл эм сангырау реакцияны заманында Германиядагы болумгъа ол берген багъадан керюнюб турады: «Германияда бютеу иш пролетар революцияны джакъларгъа элчилени кьаллай болса да

экинчи кьазауатын кьууаргъа мадар табылгъанына кере боллукъду» («Переписка с Энгельсом», II, 108)⁹⁶. Германияда демократиялы (буржуй) революция бошалгъынчы, Маркс бютеу эсин социалист пролетариатны тактикасында эллилени демократиялы энергияларын ёдюрюуге буруб тургъанды. Лассальны ол «объективли халда Пруссиягъа хайырлы болур ючюн ишчи кьозгъалыуну сата тургъаннга» санагъанды (III, 210), айтыб кьояргъа, Лассаль помещикле бла прусс миллетчиликге джан басханы ючюн этгенди ол алай. Басмада биргелей джазаныкъларыны хакъындан Марксха кёлюндегин айта, Энгельс 1865 дж. былай джазгъанды: «Джерчиликни кьралында, феодал бийле элчи ишчилени патриархал халлы «унукъдурууну таякъ» тюбюнде тутханларын унутуб, про-

мышленностда ишлеген ишчилени атындан сынгар буржуйлагъа чабыуул этиу итликди» (III, 217)⁹⁷. 1864—1870 дж.д.ж. кёзююнде, Германияда буржуй-демократиялы революцияны тамамлануу эпохасы, Пруссия бла Австрияны унукъдуруучу класслары революцияны аллай неда быллай мадар бла башындан тамамлайыкъ деб арада тартышыу бардыргъан эпоха ахырына джууукълашыб келген сагъатда, Бисмарк бла кукалана тургъан Лас-сальны терслеб къоймагъанды Маркс къуру, таб «австрофилликге» эмда партикуляризмни джакълаугъа тайышхан Либкнехтни да тюзете тургъанды; Маркс Бисмарк бла да, австрофилле бла да бирча хатерсиз кюрешген революцион тактика боллугъун излегенди, «хорлам иесине» — прусс юнкерге джалгъашынмай, прусс аскер хорламла

къурагъан тамалда да олсагъатлай революцион кюрешни джангыртхан тактиканы» («Переписка с Энгельсом», III, 134, 136, 147, 179, 204, 210, 215, 418, 437, 440—441)⁹⁸. 1870 дж. сентябрны 9-дан Интернационалны белгили чакъырыуунда Маркс француз пролетариатха заманы джетмегенлей восстание этмегиз деб эсертгенди,⁹⁹ алай а, ол башланнганында (1871 дж.) «кёкге чабыуул этген» кёбчюлюкню революцион башламчылыгъын Маркс къууанч бла алгъышлагъанды» (Марксны Кугельманнга письмосу)¹⁰⁰. Аллай болумда революцион кюрешни хорланнганы, аныча кёбле болгъанча, Марксны диалектикалы материализмни къарамындан, пролетар кюрешни бютеу джюрюшюнде эмда ахыр болумда бир кере алыннган бетджанланы кюрешсиз бергенден эсе кем заран

келтирген зат эди: алайлай бой бериб кююу пролетариатны тагъаландыргъан этерик эди, аны кюреширге хыйсабыны аллын кесерик эди. Политикада бир орунда тепчилдеу бла буржуй халда ачыкъдан ишлеуню эпохасында кюреши туура мадарларын хайырландырыугъа толусу бла тюз багъа бере, Маркс 1877—1878 дж., социалистлеге къаршчы къаты закон чыгъарылгъандан сора,¹⁰¹ Мостну «революцион ауазын» къаты терслейди, алай а олсагъатда бир кююуге дери властлагъа туура социал-демократ партияны кеслери къолларына алгъан, къаты законнга джууабха эрлай чыдамлылыкъ, деменгилилик, революционлукъ танытыб, ташатын кюрешиге кечерге хазырлыкълары болалмагъан оппортунистлеге ол андан аз кюймагъанды дунияны, аслам болмаса

(«Письма Маркса к Энгельсу», IV, 397, 404, 418, 422, 424¹⁰². Аны кибик Зоргеге джазгъан письмолары бла тенглендир).

ЭСГЕРТИУЛЕ

⁴⁰ «Карл Маркс (Къысха биографиялы очерк бла марксизмни магъанасын ачыкълау)» деген статьяны В. И. Ленин олсагъатда Россияда Гранат* чыгъаргъан эм белгили Энциклопедия сёзлюкге деб джазгъанды. 1918 джыл бу статья кеси брошюра болуб чыкъгъан сагъатда анга джазгъан ал сёзюнде Ленин, тинтмегенлей, эсинде къалгъанча, статья 1913 дж. джазылгъанды деб кёргюзеди. Кертинде уа 1914 джыл Поронинода джаз ала джазыб башлагъан-

* Гранат, къарнашла — Ал др Наумович (1861—1933) бла Игн. Наумович (1863—1941)—орус басмачыла. 1892 джыл ала Москвада басма къурагъандыла, ала чыгъаргъан эм баш магъаналы зат «Энциклопедия сёзлюк» болгъанды — Лайпанланы Р.

ды аны; алай а, партияны эмда «Правда» газетни ишине башчылыкъ этиу джанындан иши мардасыз кёб болуб, Ленин статьяны джазыуну артдагъа къояды.

Гранатны басмасыны редакциясына 1914 джыл июлну 8 (21)-де былай деб джазгъанды ол: «Бек магъаналы эмда алгъаракъдан мен сакълямагъан ишле... Марксны юсюнден джазыб башлагъан статьямы аллындан огъуна къояргъа керекли этгендиле да, анга бек уллу бушуу этеме. Аны андан ары джазаргъа талай кере заман табаргъа кюрешиб, болмагъанында, къачдан алгъа бу ишни тындырыргъа мадарым боллукъ тюлдю деген оюмгъа келгенме. Джюрегими теренинден кечмеклик тилей, сизни бу хайырлы басмагъызыны редакциясы, баш-

ха марксистни табыб, андан болджалына статья алыргъа джетишир деб ышанама» (Чыгъармалары, 4-чю басмаланган, 35 т., 114 б.). Гранатны басмасыны редакциясыны секретары Б. И. Ленинге июлну 12(25)-де быллай джууаб джазганды: «Сизни бююнню пismoгъуз, Маркс бла марксистни юсюнден статьяны сиз джазгаргъа унамагъанча магъана чыгъады андан хазна къалмай, бизни уллу джунчутханды... Къуру орус адамланы алыб къоймай, тыш къраллы адамланы атларын да санайбыз да — автор табмайбыз. Биз бек, мардасыз бек тилейбиз ол статьяны Кесигиз джазыгъыз деб. Сёзлюкню демократиялы аудиториясына сизни статьягъызны къаллай уллу магъанасы боллу-

гъуну юсюнден оюм, алгъы бурун джазгаргъа сизге разылыкъ бердиртген оюм, энтда баш орун алыб, Сиз берген сёзююзню толтурурсуз деб ышанабыз. Биз ишни тынчыракъ этерге, заманы танг кесекге созаргъа хазырбыз: августну 15-не дери эмда, алайлыгъын Сиз табха санасагъыз, ауушдуруу багъаны юсюнден ишни айырыргъа, аны бир кесек сакъларгъа боллукъ эдик алкъын. Библиографияны да боллукъбуз бир ийкъны артыкъ сакъларгъа. Бизни бла биргелей ол статья багъалы эмда керекли иш болгъанын кёрюб, Сиз аны джазгаргъа огъай демезигизни дагъыда къайтарыб терен ышанмакълыкъ бла тилейбиз». (КПСС-ни Ара Комитетинде Марксистни-

ленинизми институтуну Ара партия архиви.)

В. И. Ленин статьяны джазар ючюн андан ары ишлерге разылыгъын береди, алай а, къазауат башланыб, аны тутхан этедиле. Сынгар сентябрда, Бернге кёчгенден сора, башлайды Ленин статьяны андан арысын джазыб, эмда ноябрны ал джарымында аны хазыр этеди. Гранатны басмасыны редакциясына ноябрны 4(17)-де ол былай джазгъанды: «Бююн Сизге заказлы бандероль бла сёзлюкге Маркс бла марксизми юсюнден статьяны джибердим. Къыйын борчну — марксизми магъанасын 75 минг харифни неда анга джууукъну ичине сындырыуну — къалай толтургъанымы юсюнден башхала айтырла. Мен айтырыкъ: литера-

тураны бек къысаргъа керек болду (15000 деб ультиматум халда айтылгъан эди), тюрюлю тюрюлю джолладан баш магъаналысын айырыргъа керекли болдум (айхай да, баш болуб Маркс ючюн)» (Чыгъармалары, 4-чю чыкъ., 35 т., 131 б.).

«Карл Маркс» деген статья 1915 джыл Энциклопедия сёзлюкню 28-чи томунда (7-чи басмаланган), В. Ильин деб къол салыныб тюбюне, джарты халда басмаланган эди. Цензура мадар бермегени себебли, сёзлюкню редакциясы статьяны эки кесегин басмаламай къойгъанды: «Социализм» бла «Пролетариатны класс кюрешили тактикасын» эмда статьяны текстини талай джерин тюрлендиргенди. Статьяны аягъында, къошакъ халда, «Марксизми биб-

лиографиясы» басмаланганды.

1918 джыл, Энциклопедия сёзлюкден алыб, «Прибой» басма статьяны брошюра этиб чыгъарады, алай а «Марксизмни библиографиясы» кирмейди анга. Ол брошюрагъа Ленин ал сёз джазады, бу томда басмаланады ол.

Биринчи кере статья къол джазмадан толусу бла 1925 джыл чыгъады: В. И. Ленин. «Маркс, Энгельс, марксизм». Аны чыгъаргъан КПСС-ни Ара Комитетинде Ленинни Институту болады. Бу томну «Подготовительные материалы» деген бёлюмюнде «Карл Маркс» деген статьяны планы да басмаланады (358—361 б. къара).—3.

⁴¹ К. Маркс и Ф. Энгельс. Избранные письма, 1953, 86 б.—6.

⁴² Ф. Энгельс. «Людвиг Фейербах и конец классической немецкой

философии» (къара: К. Маркс и Ф. Энгельс. Избранные произведения в двух томах, II т., 1955, 348 б.)—9.

⁴³ «Карл Маркс» деген статьягъа В. И. Ленин джарашдыргъан библиографияды былайда эсгертилген (В. И. Ленин, 26 т., 82—93 б.)—10.

⁴⁴ Сёз К. Марксны «Оправдание мозельского корреспондента» деген статьясыны юсюнден барады (къара: К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, 2-чи басмаланганы, I т., 187—217 б.)—10.

⁴⁵ К. Маркс. «К критике гегелевской философии права. Введение» (къара: К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, 2-чи басмаланганы, I т., 422 б.)—12.

⁴⁶ Францияда 1848 джыл февралда болгъан буржуй революцияны юсюнден барады сёз.—14.

9 В. И. Ленин (карач. яз.).

47 Сѣз 1848 джыл мартда Германия бла Австрияда башланган буржуй революцияны юсюнден барады.—14.

48 Сѣз Парижде халкъ демонстрацияны юсюнден барады: аны ууакъ буржуазияны партиясы («Тау») президент бла Законла чыгъарычу джыйылыуну асламысы 1848 джыл революция бегитген конституцион джорукъланы бузгъанларына къаршчылыкъны танытыр ючюн къурайды. Демонстрацияны правительство чачханды.—15.

49 В. И. Ленин К. Маркс бла Ф. Энгельс бир-бирине джазгъан письмоланы басмаланганларыны юсюнден айтады былайда. 1913 джыл сентябрь айда Германияда төрт том болуб чыкъгъандыла ала: «Der Briefwechsel

zwischen Friedrich Engels und Karl Marx 1844 Bis 1883», herausgegeben von A. Bebel und Ed. Bernstein. Vier Bände, Stuttgart, 1913 («Переписка Фридриха Энгельса и Карла Маркса с 1844 по 1883», изданная А. Бебелем и Эд. Бернштейном. Четыре тома, Штутгарт, 1913).

К. Маркс бла Ф. Энгельсни бир-бирине джазгъан письмолары, ала 1500 асламдыла, ала ны теория хазналарыны марда-сыз уллу магъаналы кесегиди. Анда магъаналы биография материалла бла бирге илму коммунизмни тамалын салгъан адамланы къураучулукъ эмда теория ишлеринден хапар берген бай материал барды. Маркс бла Энгельс бир-бирине джазгъанланы Ленин акъылын терен бѣлюб окъугъанды. Марксизм-

ни-ленинизмни КПСС-ни Ара Комитетиндеги Институтуну Ара партия архивинде Ленинни кыялынын тетрады — кыюл джазмасы сакълананды (76 бет). Анда «Переписканы» тёрттомлугъуну конспекти, Маркс бла Энгельснин теория джаны бла эм магыаналы письмоларындан джазылыб алынган джерле эмда конспектге джарашдырылган кыясха тематика указатель бардыла. Аны кибики «Переписканы» бютеу тёрт тому да сакълангандыла, аланы ичинде. поляларында Ленин бояулу кыяламла бла этген белгиле бардыла.

«Переписканы» конспекти Ленинге кёб джылланы ичинде литература кёзлеу болганлай турганды, талай ишинде да хайырландырганды аны: «О праве наций на самоопределение»,

«Карл Маркс», «Империализм, как высшая стадия капитализма», «Империализм и раскол социализма», «Государство и революция», «Детская болезнь левизны» в коммунизме», дагыда башчала.

1959 джыл Ленинни «Перепискадан» алынган материаллары кирген кыюл джазмасын марксизмни-ленинизмни КПСС-ни Ара Комитетиндеги Институту башха китаб этиб чыгарганды басмадан — «Конспект «Переписки К. Маркса и Ф. Энгельса 1844—1883 гг.», 1968 джыл ол басмадан экинчи кере чыкырганды.—15.

⁵⁰ Былайда Ленин К. Марксны «Господин Фогт» деген памфлетин тышюреди эсге; ол бонапартист агентни — К. Фогтну «Мой процесс против «Algemei-

пе Zeitung», деген, ётюрюкню джайгъан брошюрасына джуу-абха джазылгъанды (къара: К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, 2-чи басмаланганы, 14 т., 395—691).—16.

51 Сёз бу чыгъарманы юсюнден барады: «Учредительный манифест Международного Товарищества Рабочих» (къара: К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, 2-чи басмаланганы, 16 т., 3—11 б.).—17.

52 Къара: К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, 2-чи басмаланганы, 2 т., 139 б.—22.

53 Къара: К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, 2-чи басмаланганы, 23 т., 21 б.—22.

54 Ф. Энгельс. «Анти-Дюринг», 1957. 42, 56—57, 34, 24 б.—24.

55 Ф. Энгельс. «Людвиг Фейербах и конец классической немецкой

философии» — К. Маркс и Ф. Энгельс. Избранные произведения в двух томах, II т., 1955, 349—350 эмда 387 б.—26.

56 Къара: К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, XXIII т., 1932, 387 б.—27.

57 Ф. Энгельс. «Анти-Дюринг», 1957, 107, 10, 22—23 б.—30.

58 Ф. Энгельс. «Людвиг Фейербах и конец классической немецкой философии» (къара: Избранные произведения в двух томах, II т., 1955, 368, 343—344, 367 б.) —32.

59 Ф. Энгельс. «Анти-Дюринг», 1957, 25 б.—32.

60 Къара: К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, XXIV т., 1931, 5 б.—35.

61 Ф. Энгельс. «Людвиг Фейербах и конец классической немецкой философии» (къара: Избранные

- произведения в двух томах, II т., 1955. 356 б.)—35.
- 62 Къара: К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, 2-чи басмаланнганы, 23 т., 383 б.—36.
- 63 Къара: К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, 2-чи басмаланнганы, 13 т., 6—7 б.—39.
- 64 Къара: К. Маркс и Ф. Энгельс. Избранные письма, 1953, 179—180 б.—40.
- 65 Къара: К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, 2-чи басмаланнганы, 4 т., 424—425, 433, 434 б.—49.
- 66 Къара: К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, 2-чи басмаланнганы, 23 т., 10 б.—50.
- 67 К. Маркс. «Капитал», I т. (К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, 2-чи басмаланнганы, 23 т., 84 б.)—54.
- 68 К. Маркс «К критике политической экономии» (къара: К.

- Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, 2-чи басм., 13 т., 16 б.)—54.
- 69 Къара: К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, 2-чи басмаланнганы, 23 т., 180—181 б.—57.
- 70 К. Маркс. «Капитал», 1 т. (къара: К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, 2-чи басмаланнганы, 23 т., 177 б.)—58.
- 71 Къара: К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, 2-чи басмаланнганы, 23 т., 770, 771—773 б.—69.
- 72 Къара: К. Маркс и Ф. Энгельс. Избранные письма, 1953, 126—131 эмда 132—133 б.—78.
- 73 Къара: К. Маркс. «Капитал», III т., 1955, 812 б.—81.
- 74 Къара: К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, 2-чи басмаланнганы, 23 т., 757 б.—81.
- 75 Къара: К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, 2-чи басмаланнганы, 23 т., 657 б.—82.

- 76 К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, 2-чи басмаланнганы, 7 т., 85—86 б.—83.
- 77 К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, 2-чи басмаланнганы, 8 т., 211 б.—83.
- 78 К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, 2-чи басм., 7 т., 85 б.—83.
- 79 Къара: К. Маркс. «Капитал», III т., 1955, 819, 820 б.—86.
- 80 Къара: К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, 2-чи басмаланнганы, 23 т., 514—515 б.—87.
- 81 Къара: К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, 2-чи басмаланнганы, 23 т., 500—501 эмда 495 б.—92.
- 82 К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, 2-чи басм., 4 т., 444 б.—93.
- 83 К. Маркс и Ф. Энгельс. Избранные произведения в двух томах, II т., 1955, 303—304 б.—95.
- 84 Къара: Ф. Энгельс. «Анти-Дюринг», 1957, 264—265 б.—96.

- 85 К. Маркс и Ф. Энгельс. Избранные произведения в двух томах. II т., 1955, 305 б.—96.
- 86 Къара: К. Маркс и Ф. Энгельс. Избранные произведения в двух томах, II т., 1955, 414—415 б.—98.
- 87 Къара: К. Маркс и Ф. Энгельс. Избранные письма, 1953, 139 б.—101.
- 88 К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, 2-чи басм., 4 т., 183 б.—103.
- 89 Къара: К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, XXI т., 1932, 144 б.—104.
- 90 Къара: К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, XXII т., 1931, 271 эмда 360 б.—104.
- 91 Къара: К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, XXIII т., 1932, 142, 145 эмда 336 б.—104.
- 92 К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, 2-чи басм., 4 т., 183 б.—103.

нения, XXIV т., 1931, 252 змда
529 б.—105.

⁹³ Къара: К. Маркс и Ф. Энгельс.
Сочинения, 2-чи басмаланганы,
4 т., 458 б.—106.

⁹⁴ 1815 джылдан башлаб Австрия-
ны, Пруссияны змда Россияны
биргелей контролюна бойсунуб
тургъан Краков республикада
миллет-азатлау, демократиялы
къозгъалыуну юсюнден барады
сёз былайда. Къозгъалыуну кё-
зююнде анга къошулгъанла
Миллет правительство къура-
гъандыла, ол а феодал бойсу-
нууну къоратыуну юсюнден зм-
да джерни эллиге какъсыз
берирге сёз бериб манифест чы-
гъаргъанды. Башха чакъырыу-
лада миллет мастерскойла къу-
рауну, алада какъны мардасын
кёлтюрюню, граждан тенглик
къурауну юсюнден билдириу

этгенди ол. Алай а кёб турмай
къозгъалыу тунчукъдурулады.

«Краковчу революция,— де-
генди К. Маркс,— бютеу Евро-
пагъа махтаулу юлгю бергенди,
миллет иш бла демократияны
ишин бирикдириб змда унукъ-
гъан классны азатлаб» (К.
Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения,
2-чи басм., 4 т., 490 б.)—106.

⁹⁵ Къара: К. Маркс. «Буржуазия
и контрреволюция» (К. Маркс
и Ф. Энгельс. Сочинения, 2-чи
басм., 6 т., 116—117 б.)—107.

⁹⁶ Къара: К. Маркс и Ф. Энгельс.
Избранные письма, 1953, 86 б.
—109.

⁹⁷ Къара: К. Маркс и Ф. Энгельс.
Сочинения, XXIII т., 1932, 232,
239 б.—110.

⁹⁸ Къара: К. Маркс и Ф. Энгельс.
Сочинения XXIII т., 1932, 152,
154—155, 166, 199, 225—226,

- 232, 237—238, 461, 482, 488 б.
—111.
- ⁹⁹ К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, 2-чи басм., 17 т., 274—282 б.—111.
- ¹⁰⁰ Къара: К. Маркс и Ф. Энгельс. Избранные произведения в двух томах, II т., 1955, 443—444 б.—111.
- ¹⁰¹ *Социалистлеге къаршчы къаты законну 1878 джыл Германияда Бисмаркны правительствосу ишчиле бла социалист къозгъалыу-гъа къаршчы кюрешир муратда алгъанды. Ол закон бла социал-демократ партияны бютеу организациялары, кёбчюлюк ишчи организацияла, ишчи басма джабыладыла, социалист литература сыйырылады; социал-демократланы ызларындан тюшедиле, тышына къыстайдыла. 1890 джыл ёсген эмда кючлю-*

ден кючлю болуб баргъан ишчи къозгъалыуну къысханы бла социалистлеге къаршчы къаты закон бузулгъанды.—112.

- ¹⁰² Къара: К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, XXIV т., 1931, 480-481, 488, 505—506, 513, 515 б.—113.

